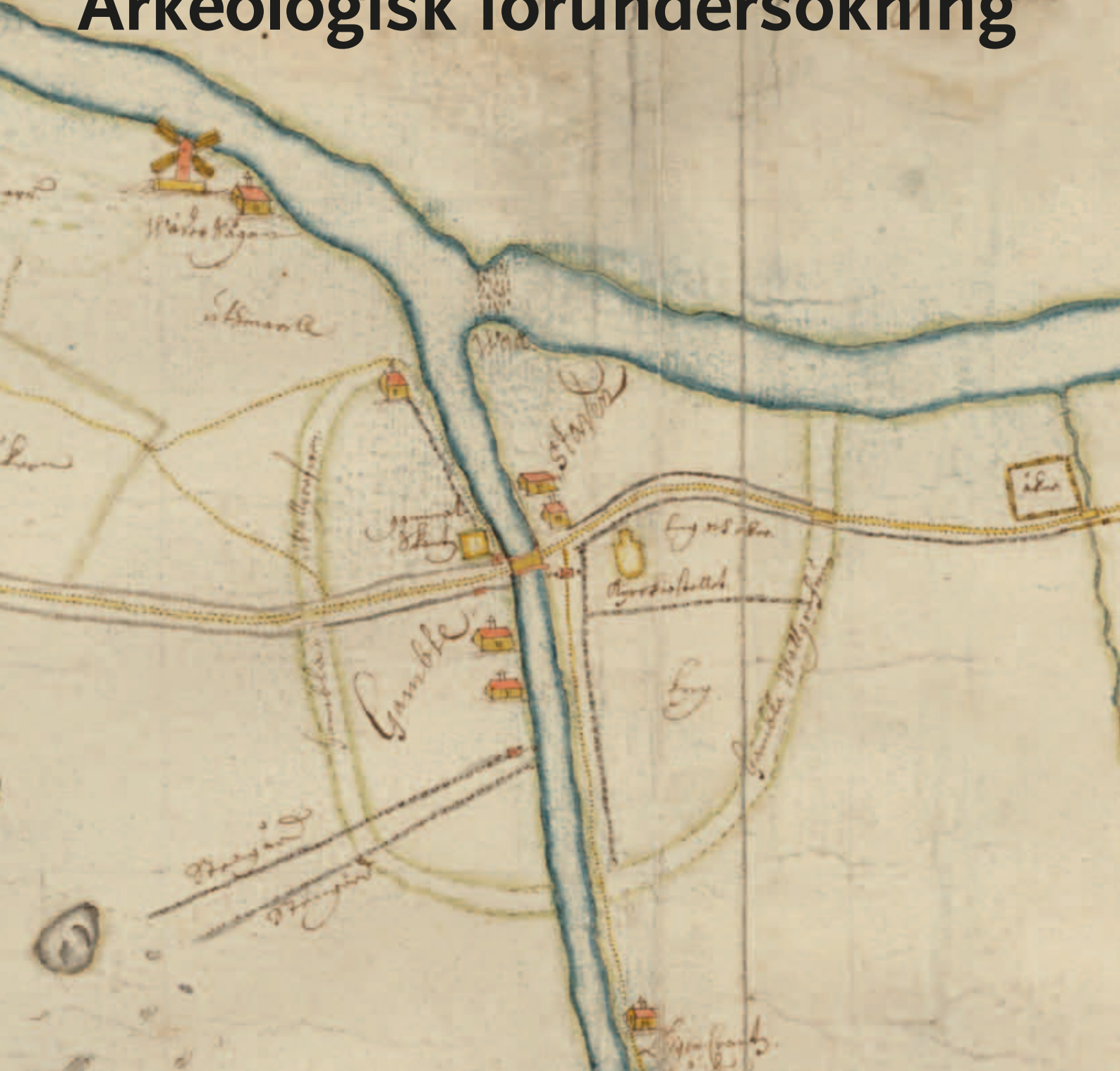
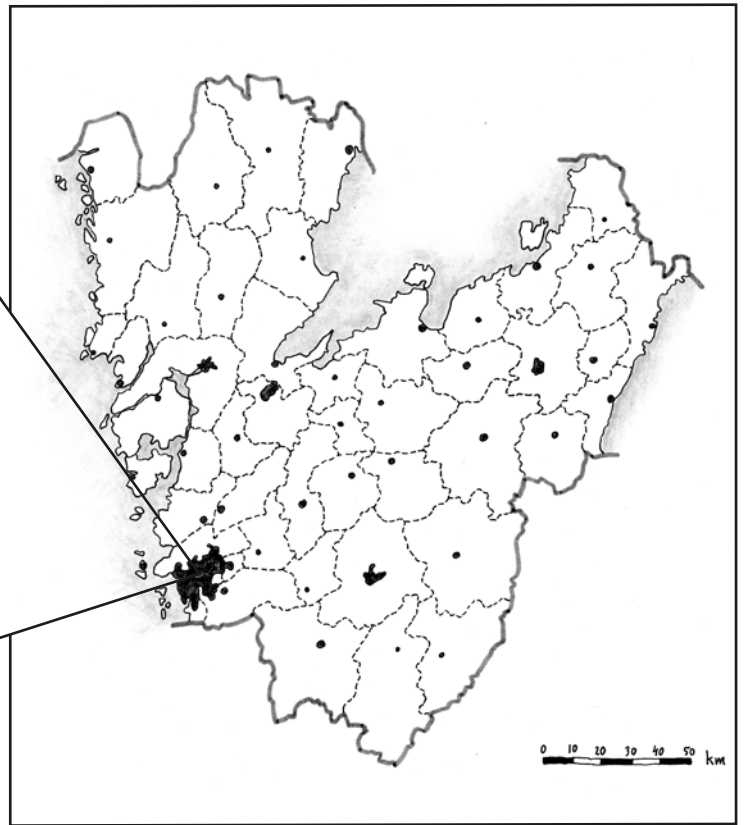
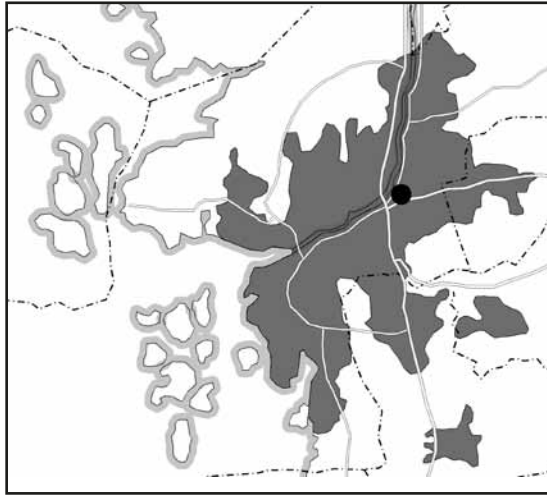

Nya Lödöse, Göteborg 218

Arkeologisk förundersökning

Mats Sandin, Kalle Thorsberg och Tom Wennberg

Nya Lödöse, Göteborg 218

Arkeologisk förundersökning

Mats Sandin, Kalle Thorsberg och Tom Wennberg

Nya Lödöse, Göteborg 218
Arkeologisk förundersökning

Kulturhistoriska rapporter 133
© Rio Kulturkooperativ 2011

Fastighet: Gamlestaden 740:158 m. fl., Göteborgs stad och kommun, Västra Götalands län
Länsstyrelsebeslut dnr: 431-17630-2010
Belägenhet i SWEREF99 TM: Norr 6402370 m, Öst 321830 m
Höjd över havet: -1,3 – 2,5 meter
Beställare: Trafikkontoret, Göteborgs kommun
Projektnummer: 1161
Projektansvarig: Anna Gustavsson
Fältansvarig: Mats Sandin
Övrig personal: Tom Wennberg, Thomas Johansson
Konsulter: Leif Jonsson, Leif Jonsson/Osteology. Hans Lindersson, Nationella laboratoriet för vedanatomi och dendrokronologi
Grävmaskinist: Nicklas Andersson, Bröderna Carlsons Entreprenad AB
För personalens meriter hänvisas till Rio Kulturkooperativs hemsida.
Fältarbetstid: 2011-10-05 - 2011-10-31
Undersökningsområdets storlek: 3,6 ha
Arkiv: Rio Kulturkooperativ
Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen
Omslagsbild: Utsnitt ur Lydinghielms karta från 1677. På kartan syns vallgraven och kyrkan samt landeribebyggelsen tydligt, *Krigsarkivet 0424:037:370a*.
Orienteringskarta: Framställd av Rio Kulturkooperativ med data från Map Maker, FMIS samt Länsstyrelsen i Västra Götaland
Topografisk grundkarta samt plankarta: Tillhandahållen av beställaren
Övriga kartor och situationsplaner: Framställda av Rio Kulturkooperativ
Redigering och layout: Optimal Press
Tryck: Nordbloms Trycksaker AB, Hamburgsund
ISSN 1652-1897

Sökord: Nya Lödöse, Nylöse, stadslager, befästningar, vallgrav, landeriet Marieholm, landeriet Kristinedal, 1500-tal, 1600-tal, 1700-tal, historisk arkeologi.

Rio Kulturkooperativ
Ekelidsvägen 5
457 40 FJÄLLBACKA
www.riokultur.se
rio@riokultur.se

Innehåll

<i>Sammanfattning</i>	5
<i>Inledning</i>	7
<i>Syfte</i>	7
<i>Metod</i>	7
<i>Förmedling</i>	7
<i>Miljöfarliga massor</i>	7
<i>Gamlestaden</i>	9
<i>Nya Lödöse</i>	9
<i>Stadsbefästningar</i>	11
<i>Nylöses slut och övergång i landerier</i>	11
<i>Änäs – Gamla sockerbruket</i>	11
<i>Kristinedal</i>	12
<i>Marieholm</i>	13
<i>Kviberg, Gamlestadens landeri, Mariedal</i>	13
<i>Undersökningsområdet i modern tid</i>	13
<i>Tidigare undersökningar</i>	16
<i>Undersökningsresultat</i>	18
<i>Stadslager NV</i>	18
<i>Stadslager NO</i>	27
<i>Stadslager S</i>	29
<i>Stadsbefästningar</i>	29
<i>Fynd</i>	34
<i>Yngre rödgods och gulbrännande lergods</i>	34
<i>Fajans</i>	35
<i>Jydepotte</i>	35
<i>Stengods</i>	37
<i>Ostindiskt porslin</i>	37
<i>Flintgods</i>	37
<i>Tegel</i>	38
<i>Glas</i>	38
<i>Metallföremål</i>	38
<i>Kamé</i>	38
<i>Ben</i>	38
<i>Konservering</i>	39
<i>Analysresultat – Dendrokronologi</i>	39
<i>Tolkning</i>	39
<i>Stadslager NV</i>	39
<i>Stadslager NO</i>	40
<i>Stadslager S</i>	40
<i>Stadsbefästningar</i>	40
<i>Antikvarisk bedömning</i>	42
<i>Källor</i>	43
<i>Bilagor</i>	45
1. Schakttabell med fynd	
2. Dendrokronologisk analys – Hans Linderson	
3. Osteologisk analys – Leif Jonsson	

Illustration 1. Översiktskarta med läget för undersökningen markerat, skala 1:50 000.

Nya Lödöse, Göteborg 218

Arkeologisk förundersökning

Sammanfattning

Under oktober månad 2011 utförde Rio Kulturkooperativ en övergripande förundersökning av fornlämning Göteborg 218 i Göteborgs stad och kommun. Förundersökningen föranleddes av detaljplanearbete initierat av Fastighetskontoret, Göteborgs stad. Undersökningsområdet utgjordes av stora delar av fornlämningen. Syftet var att skapa en översiktlig bild av fornlämningens bevarandestatus. De schakt som upptogs grävdes på platser där det var möjligt att komma åt med hänsyn till vägar, ledningar med mera. Detta innebar att framför allt grönytor och parkeringsplatser undersöktes.

Fornlämningen utgörs av lämningar efter den senmedeltida/tidigmoderna staden Nya Lödöse. Staden existerade mellan åren 1473-1624, med undantag för flytten till Älvsborgs fästning under 1500-talets mitt 1547-1563. Nya Lödöses borgare tvingades under 1620-talet att flytta in till det nyanlagda Göteborg.

Vid undersökningen grävdes sammanlagt 38 schakt. Inom undersökningsområdena påträffades kulturlager, välbevarade stenläggningar och liggande virken som troligtvis ingått i byggnadskonstruktioner som hus eller hamnanläggningar. Fyndmaterialet består av yngre rödgods, stengods, fajans, metaller av bland annat järn och koppar, glas, ben, läder, storte-gel samt munktegel och enkupigt vingtegel.

Undersökningen visade att stora delar av lämningen är bevarad, även i tidigare undersökta områden. Bevarandegraden skiljer sig

dock över området vilket även graden av komplexitet gör. Generellt kan man dra slutsatsen att mera komplexa lämningar finns bevarade i den nordvästra delen av staden, väster om kyrkan. Detta har troligen även varit stadens demografiska centrum. I öster och söder påträffades välbevarade kulturlager. Delar av vallgraven och stadsvallen påträffades även i söder och i nordöst. Vallgraven verkar vara mycket välbevarad på dessa ställen.

Rio Kulturkooperativ anser att de vid denna undersökningen berörda områdena bör undersökas genom noggranna fördjupade arkeologiska förundersökningar inför bedömning av eventuell vidare exploatering inom fornlämningsområdet. Av särskild vikt är att utreda fornlämningsbegränsningen i öster då kartmaterial från 1880 antyder en större utbredning.

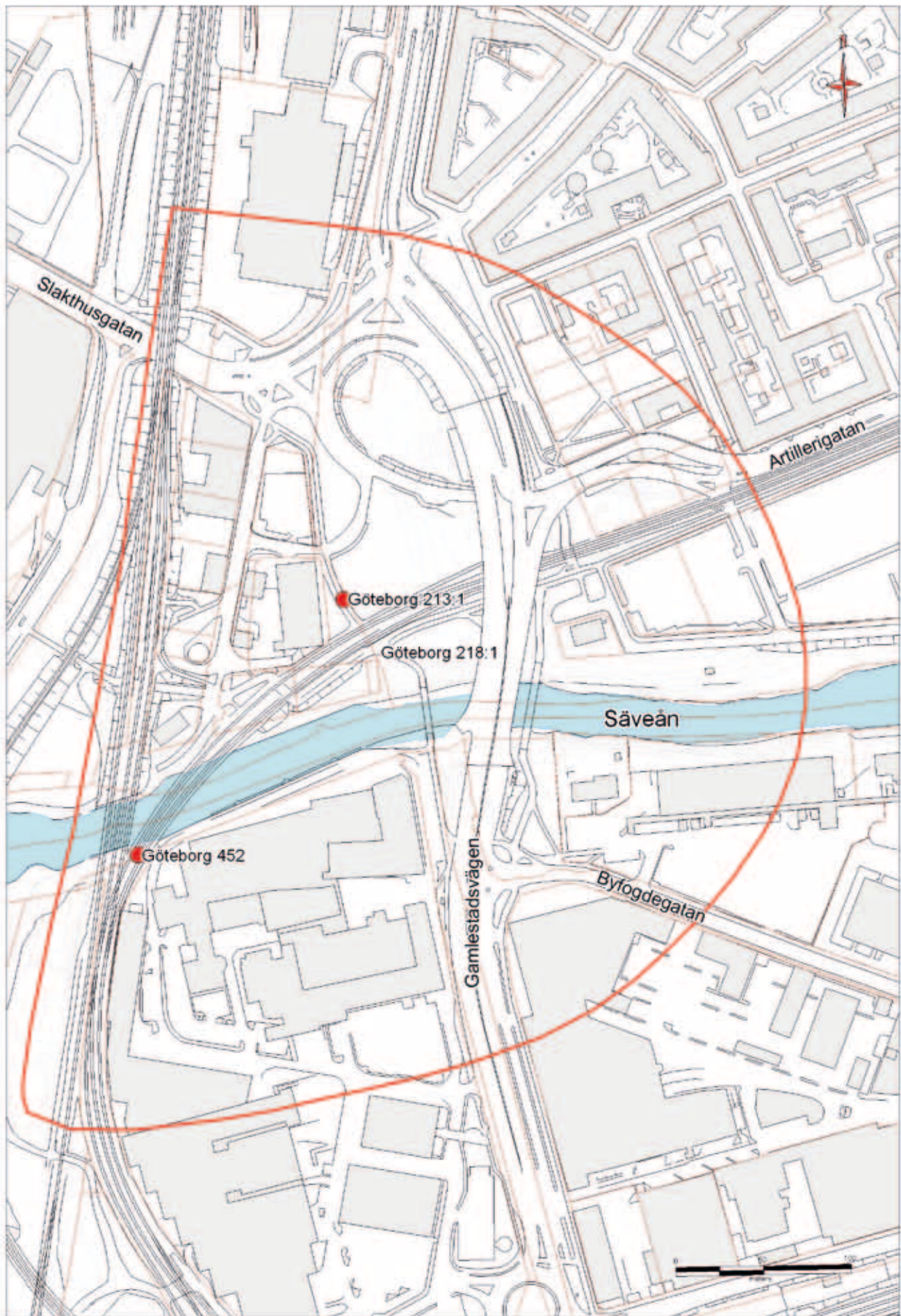

Illustration 2. Översiktskarta som visar fornlämning Göteborg 218, Nya Lödöse, markerad med tjock röd linje, skala 1:3000. Även fornlämningarna Göteborg 213 och 452 syns på bilden.

Inledning

Under oktober månad 2011 utförde Rio Kulturkooperativ en förundersökning av fornlämning Göteborg 218 i Göteborgs stad och kommun, *illustration 1, 2 och 3*. Förundersökningen för-
anleddes av detaljplanearbete. Undersökning-
en var uppdelad i elva mindre områden och be-
rörde merparten av lämningen norr om Säveån
och de centrala delarna av lämningen på den
södra sidan av Säveån.

Inför genomförandet av undersökningen var
även några ytor i fornlämningens östra delar,
på var sida av Säveån inbegripna. Dessa kom
dock att utgå före fältarbetet påbörjades då
markägaren inte ville vara delaktig i kommu-
nens aktuella planarbete. Dessa ytor kommer
att till någon del synas på kartmaterialet i den-
na skrift och då vara skrafferade. Inga schakt
har lagts inom dessa ytor.

Syfte

Förundersökningens huvudsyfte var att förse
länsstyrelsen med ett fördjupat kunskapsun-
derlag inför prövning av arbetsföretaget enligt
2 kap. 12 § KML.

Förundersökningen utfördes som ett första
steg för att utreda den generella bevarande-
graden av stadslämningarna. Det främsta syf-
tet var att dokumentera, bedöma och tolka de
lämningar som framkom på ett övergripande
plan. Resultaten kommer att ligga till grund för
mera omfattande förundersökningsinsatser.

Eftersom förundersökningens ambitionsnivå
skulle vara tillräckligt hög för att motsvara un-
dersökningens syfte bedömdes ambitionsni-
vån som hög.

Metod

Vid förundersökningen grävdes 38 schakt med
grävmaskin. Schakten fördelades jämnt över
ytan i syfte att dokumentera, bedöma och tolka
fornlämningen inom undersökningsområdet.
Området uppdelades inte i intensiva, respekti-
ve extensiva ytor. De schakt som upptogs gräv-
des på platser där det var möjligt att komma
åt med hänsyn till vägar, ledningar med mera.

Fyndförande kontexter undersöktes för
hand i den uträkning de grävdes. Schakt och

kontexter mättes in med RTK GPS. Schaktpro-
filer och lämningar dokumenterades genom
lagerbeskrivning och fotografi. I enstaka fall
ritades profiler.

Det var beräknat för 10 dendrokronologiska
analyser. Analysen är viktig för att säkerställa
datering av lämningar i stadens olika faser och
för att utesluta eventuella yngre konstruktio-
ner. Analysen utfördes av Nationella labora-
toriet för vedanatomi och dendrokronologi vid
Lunds universitet.

Förmedling

Ingen förmedling planerades inför undersök-
ningen. Intresserade förbipasserande perso-
ner fick dock kortare presentationer av un-
dersökningens målsättning och Nya Lödöses
historia.

Miljöfarliga massor

Inom undersökningsområdets framkom jordla-
ger som den arkeologiska personalen bedöm-
de möjligen kunna innehålla miljöfarliga äm-
nen. Några av dessa massor var så bemängda
av illaluktande ämnen att den arkeologiska
undersökningen avbröts en bit ner i marken.
Schakten där miljöfarliga massor påträffades
är schakt 4, 15, 18, 22, 24, 27 och 37, *illus-
tration 10 och bilaga 1*.

De sannolikt miljöfarliga ämnena har trängt
ner och kontaminerat lager som i några fall be-
traktas som fornlämning. I somliga schakt har
grävning avbrutits innan det varit möjligt att
göra en bedömning angående eventuell före-
komst av fornlämning, *bilaga 1*. De miljöfarliga
massorna har därmed i vissa fall begränsat
möjligheten att förstå fornlämningens beva-
randegrad inom undersökningsområdet. Vid
förundersökningen togs prover av massorna
för att möjliggöra för exploatören att analysera
och bedöma dem. Dock har det vid tidpunkten
för denna rapports färdigställande ej redovi-
sats några resultat.

Om vidare exploatering sker i anslutning till
de områden där dessa massor påträffades
måste denna faktor vägas in i kommande ar-
keologiska undersökningar. Arbetsmiljö och
logistik vad gäller undersökningens utförande

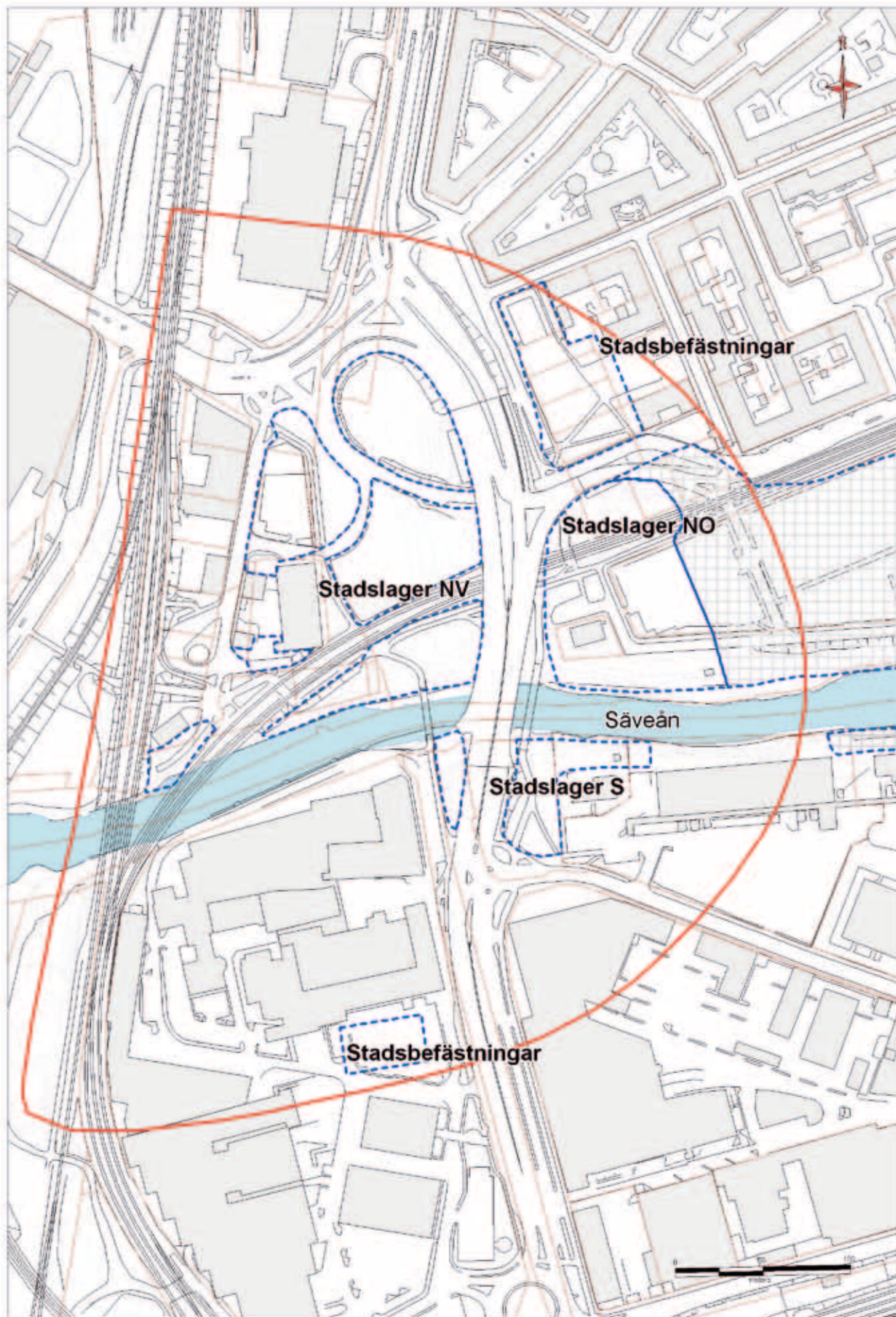

Illustration 3. Plankarta med undersökningsområden, skala 1:3000. I planen är även de övergripande delområden som rapporten i huvudsak är upplagd efter markerade.

kommer av denna anledning att påverkas. Även hanteringen av kontaminerade kulturlager och konstruktioner bör tas i beaktande.

Gamlestaden

Nya Lödöse

Undersökningen berörde Nya Lödöse, fornlämning Göteborg 218, vilken utgörs av stadslämningar härrörande från åren 1473-1624, *Grauers 1923, Berg 1882, Strömbom 1924, Lilienberg 1928, Almquist 1929. Andersson 1973, Järpe 1984, Kihlberg 1997*. Staden kallades även Nylöse och dess historia är kort men komplicerad. Under en period av cirka 150 år har staden brunnit och byggts upp, folk har bott och tvångsförflyttats, trätt inbördes och visat upp en enad front mot kungamakten. Staden grundades 1473 till största delen med tvångsförflyttade människor från Lödöse och de sista borgarna flyttade in till Göteborg 1624 efter flera års motstånd med upptrappade hot om tvångsförflyttning och nedbrända hus. Både anläggandet och den slutliga avflytten styrdes i hög grad av tillgång till en svensk exporthamn. Att människor flyttades från Lödöse berodde helt enkelt av den stadens läge uppströms det danska fästet Bohus och därifrån avkrävda tullavgifter.

Staden Götaholm var tänkt att ligga på Sävholmen, nuvarande Marieholms industriområde. Detta motsatte sig de presumtiva innevånarna på grund av områdets sankhet. Namnet på den nya staden föll inte heller innevånarna på läppen, man ville istället behålla det väl inarbetade varumärket Lödöse. Från detta tidiga skede av stadens existens finns inte mycket skriftligt material tillgängligt. Ett litet antal kungliga brev finns, dels som bevarade handlingar i Riksarkivet och dels som utgående skrivelser i riksregistraturen.

Nya Lödöse bränns ner två gånger under de oroligheter som är mellan de nordiska länderna under 1500-talets början, vilket som senare skall leda till en slutlig unionsupplösning. Staden skövlas och bränns 1501 i samband med en dansk belägring av Älvsborg. Nylöse byggs dock upp igen. 1521 är det dags igen och staden bränns ner under

unionskrigens skälvande slutskede. Efter att Gustav Eriksson (Vasa) valdes till kung i Sverige blir det politiska läget förändrat.

Någon gång under slutet av 1530-talet rasar delar av vallen runt staden ner i vallgraven trots upprepade klagomål och krav på förstärkningar från kungamaktens sida. Borgarna har hela tiden framhärdat att kronan skall betala för dessa förstärkningar, vilket den tämligen koleriske Gustav I allt mer kraftigt tillbakavisar. Efter stadsvallens kollaps och de allmänt oroliga tiderna med bångstyriga västgötaherrar och småländska bönder tvångsflyttas befolkningen till en planlagd stad invid riksborgen och fästningen Älvsborg. Flytten innebär självklart dessutom att stadsmakternas kontroll över handeln ökar.

Riksregistraturen för den aktuella perioden är publicerad och en större mängd korrespondens berörande Nylöse finns här bevarad, berörande stora och små ämnen. Detta tämligen ensartade skriftliga material kompletteras i någon mån av de tidigaste tullhandlingarna.

1547-63 var staden flyttad till Älvsborg under namnet Älvsborgsstaden. Denna stadsbildning brändes ner av borgarna själva i samband med nordiska sjuårskriget 1563 och Nylöse uppstår igen efter freden 1570, *Scander 1970*.

Från denna period till stadens upphörande är källäget helt plötsligt ett annat. I stadens domböcker, de så kallade tänkeböckerna, finns omfattande information om innevånarnas dagliga liv, Nya Lödöse tänkeböcker 1586-1621, *Grauers 1923*. Från denna och annat tillgängligt skriftligt material känner vi till var ett hundratal innevånare bodde i staden med varierad upplösning från vilken stadsdel till mera exakt information. Eftersom många enskilda människors liv här går att följa tämligen detaljerat i ett par generationer är tänkeböckerna av största intresse. Av diverse domar framgår till exempel att inom stadens område har funnits ett antal ödetomter och annan oanvänd mark. Vidare framgår markanvändning på enskilda tomter med varierad detaljgrad.

Under Kalmarkriget bränns staden ner igen 1612 och tillfaller danskarna fram till 1619. En del av befolkningen stannar kvar under

Illustration 4. Utsnitt ur David Lydinghielms Situationskarta av Göta älv mellan staden och Lärje gård från 1677 med Nya Lödöses vallgrav tydligt markerad, Krigsarkivet 0424:037:370a.

Illustration 5. Utsnitt ur geometrisk avmätning av landerimarkerna från 1696 av lantmätare Erik Kuus.

dansk överhöghet, andra flyr. Av dessa flyende borgare känner vi till ett hundratal som flyttar till andra städer. Ungefär en tredjedel flyttar till Alingsås. Efter Älvborgs andra lösen erlagts återvänder många till Nylöse.

Bebyggelsen bestod av lägre trähus och gatorna var smala och kullerstensbelagda. Inga stenhus (tegelhus) är kända förutom den centralt belägna kyrkan. I slutet av 1500-talet beräknas befolkningen uppgå till cirka 1500 individer och analyser av skelettmateriel antyder en medellivslängd på cirka 35 år, *Strömbom 1924, Huggert & Lewin 1967a, b och 1969*. Tänkeböckerna visar en i huvudsak svensk befolkning men även invånare med norskt, danskt, tyskt, engelskt, skotskt, holländskt, flamländskt och frisiskt, kanske även livländskt ursprung, finns omnämnda, *Grauers 1923, Huggert & Lewin 1967a*. Nya Lödöse har under sitt sluteskede således en mycket varierad befolkning vilket understryker dess betydelse som handelsstad. Nya Lödöse upphör slutligen officiellt 1624 då stadsrättigheterna övergick till det nyanlagda Göteborg.

Stadsbefästningar

I det skriftliga källmaterialet finns väldigt lite information om stadens befästningar. Vi vet att staden omgärdats av stadsvall, vallgrav samt, i alla fall under Kalmarkriget, en palissad, *Järpe 1984:22, Strömbom 1924:71ff och 177ff, illustration 4, 5 och 6*. I brev från Gustav Vasa framgår att stadens försvarsanläggningar är bristfälliga. Bland annat omnämns att delar av stadsvallen och några gårdar i dess direkta närhet rasat ut i vallgraven. Stadsvallen sägs exempelvis i slutet av 1530-talet ha varit cirka tre meter hög (fem alnar) och kungen skall även ha varit tveksam till dess hållbarhet, *Scander 1966:12*. I brev nämns även en rundel i anslutning till vallen, det vill säga en skans, *Scander 1966:25*. Genom stadsvallen skall det ha funnits fyra portar. Två stycken i var ände av huvudgatan i norr och söder och en vid stadsvallen på norra sidan Sävån och en på södra sidan Sävån. De två östra portarna skall år 1611 beordrats att fyllas igen, *Järpe 1984:22, Lilienberg 1928:58, Munthe 1902:154*.

Nylöses slut och övergång i landerier

Nylöses avveckling var en utdragen historia. Stadens innevånare vägrar i det längsta att flytta till den nya staden. Redan 1619, i den tidigaste borgarlängden för Göteborg, upptas borgare från Nylöse som innevånare i Göteborg, *Långström 1923*. Göteborgs styresman Jakob van Dijck arrenderar så tidigt som 1621 ut marken i och omkring Nylöse till holländska bönder som ett påtryckningsmedel för att få borgarna att flytta till Göteborg, *Almquist 1929:67*. I början av 1622 har större delen av borgarna flyttat till Göteborg, *Almquist 1929:68*. Ännu 1624 finns några kvar i Nylöse som driver borgerlig näring. I februari klagar magistraten i Göteborg över detta till kungen som beslutar att de skall tvingas att överflytta och att deras hus i nödfall skall rivas eftersom de hindrar de holländska bönderna, *Almqvist 1929:69*. Kort därefter invigs hamnen i Göteborg och de sista människorna flyttar över.

Marken i och kring Nylöse delades upp i ett större antal bitar som dels användes för kommunalt *mulbete* (betesmark) och dels för odling. Dessa lotter kallades landerier, *jämför Fischer 1923, Almquist 1929 och 1935, Enhörning 2006*. Hur landerierna såg ut i början vet vi inte mycket om. Osystematisk information finns om vem som arrenderar mark under 1600-talets första hälft. Längre fram under 1600-talet läggs lotter samman och arrenderas av samma person. Större och mer sammanhängande markbitar skapas på detta vis. Medlemmarna av magistraten i Göteborg skaffar sig på detta vis lantegendomar vilka arrenderas på livstid som ett slags löneförmån. Landerierna karteras 1696 av lantmätaren Erik Kruus, *illustration 5*. Fyra av dessa landerier berörs av de aktuella undersökningarna i Gamlestaden; Ånäs, Kristinedal, Marieholm och Kviberg, *illustration 6*.

Ånäs – Gamla sockerbruket

Nya Lödöses sydvästra del utgörs av Ånäs landeri, sedermera Gamla sockerbruket och Gamlestadens fabriker. Området brukades under 1600-talet som *mulebete* för stadens innevånare, *illustration 4, 5 och 6*. Nyttjanderätten till

Illustration 6. Detalj ur karta från 1880, Regionarkivet GIV 74b. På kartan syns exempelvis landerierna Marieholm och Kristinedal samt resterna av Ny Lödöses vallgrav vilken löper i en halvcirkel kring Gamlestaden.

marken skiftade flertalet gånger under 1600-talet och tillföll 1712 ensamt rådman Nils Perssons änka. Landeriets egentliga bebyggande skedde i samband med anläggningen av sockerbruket 1730. Den ännu kvarvarande mangårdsbyggnaden slutfördes 1733. På 1696 års karta finns två hus upptagna.

Kristinedal

Landeriet är beläget i Nya Lödöses sydöstra del. Från början var det uppdelat på flera smålotter som förenades till en enhet först vid mitten av 1700-talet. Enligt uppgifter från

1760-talet anläggs ett landeri först av Gierdt Danielson som inkommit till Sverige från Holland under Gustav II Adolfs regeringstid. Under denna tid var landeriet uppdelat i en östlig och en västlig del. Den östliga delen innehades senare av Johan Gerdtsen som troligen är föregångarens son.

Den västra delen omtalas i beskrivningen till 1696 års karta som *bokhållare Åke Håkenssons gård i gamle stan*, illustration 5. En intressant i denna del är Oluf Arvedsson som arrenderar gårdens kålgårdar som dessutom innehåller några fruktträd.

När de två delarna bebyggdes är okänt men på landerikartan finns två tvåvåningshus inritade. Det har alltså funnits större byggnader på vardera halvan i slutet av 1600-talet. Huvudbyggnaden uppfördes sannolikt år 1800, *illustration 6*. Kristinedal rivs slutligen i samband med uppförandet av den nya trafiklösningen under sent 1960-tal, tidigt 1970-tal.

Marieholm

Landeriet är beläget i Nya Lödöses nordvästra del. Landeriets första kända besittare var Gert Tommesson (eller Danielsson) i mitten av 1600-talet. På landerikartan från 1696 finns ett större hus inritat och av en samtida beskrivning framgår att det på egendomen finns en mangårdsbyggnad, ekonomibyggnader, stengärdesgårdar och plank runt gården samt nyanlagda trädgårdar, *illustration 5*. Den under det tidiga 1900-talets kvarvarande huvudbyggnaden hade en 1700-talsstomme och fick sitt slutgiltiga utseende i början av 1800-talet, *illustration 6*.

Marieholm revs slutligen 1938 inför nybyggnation av området under 1940-talet.

Kviberg, Gamlestadens landeri, Mariedal

Nylöses nordöstra del utgörs av mark tillhörande landeriet Kviberg, även kallat Gamlestadens landeri, *illustration 5*. Landeriet var tidigt uppdelat på ett antal olika lotter där holländare bedrev trädgårdsodling och boskapsskötsel. I stadens räkenskaper 1643 upptas tre brukare: Petter Cornelisson, Direch Giisen (Gierts-son?) och Estri Börjes. På 1700-talet är landeriet uppdelat i 6 delar. På flera av dessa har under 1700-talet mangårdsbyggnader funnits. Under 1800-talets senare del går landeriet under namnet Mariedal, *Fischer 1923:47ff*.

Undersökningsområdet i modern tid

De områden som ingått i undersökningen ligger i huvudsakligen i Gamlestadens industrimiljöer från 1940-talet, *illustration 7*. I några områden på södra sidan av Sävån är industrimiljöerna

Illustration 7. Plankarta över Gamlestad norr om Sävån från 1963, med inventerade byggnadsår på dåvarande bebyggelse, norr till höger i bild, Regionarkivet A 14225.

Illustration 8. Planritning över undersökta ytor av Göteborg 218 fram till och med 1970-talet, ur Järpe 1985.

äldre, så gamla som från mitten av 1700-talet, illustration 6. De ytor som undersökts har under den senaste tiden fungerat som tomtmark, vägområde och grönytor som park eller trädgård. Områdena ligger på var sida av Säreån.

De nordvästra undersökningsytorna ligger på platsen där Marieholms landeri tidigare låg illustration 2, 3, 6 och 7. Efter att landeriet revs kom området att tas i anspråk för bland annat industriverksamhet. I denna del

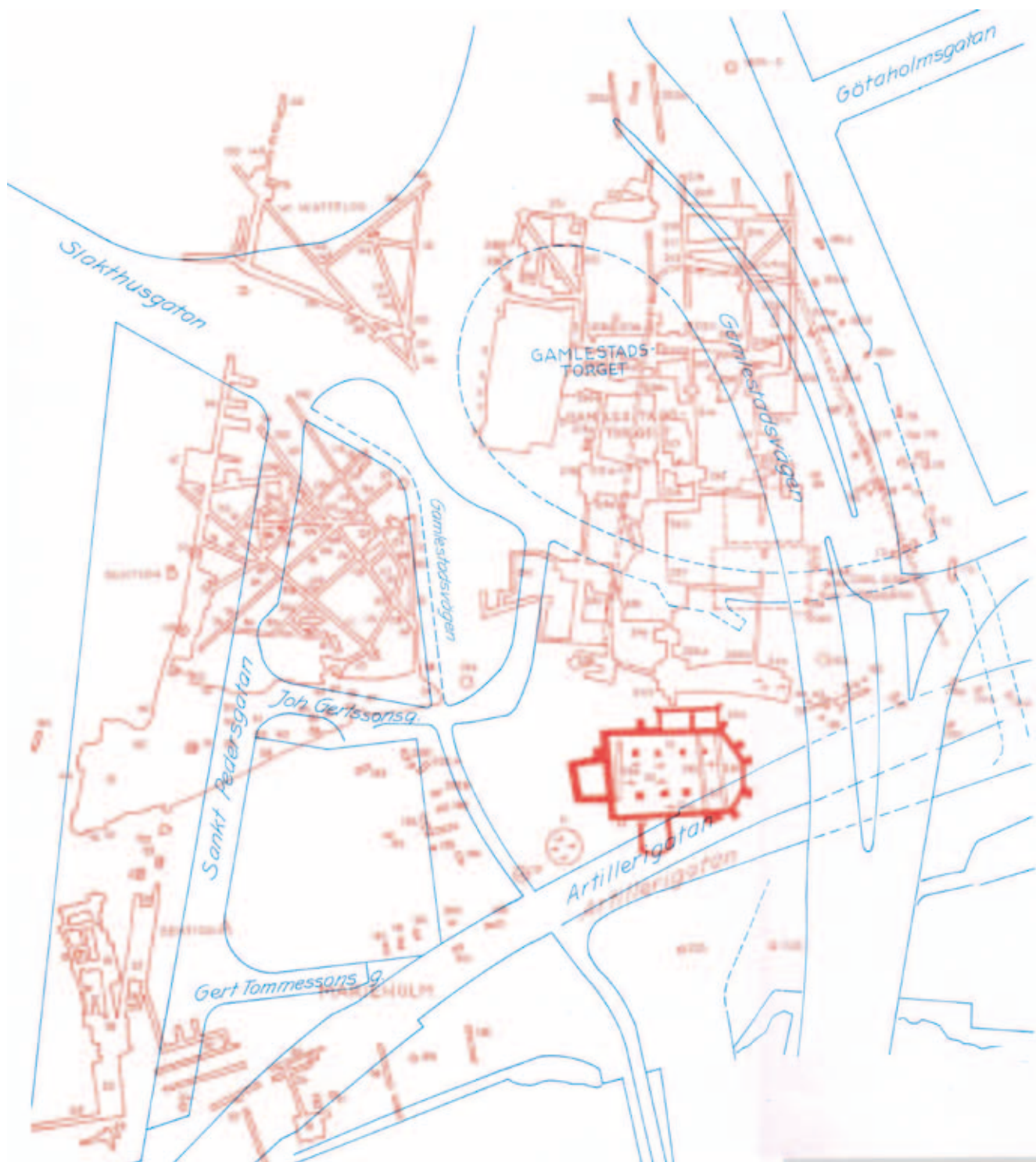

Illustration 9. Detaljerad planritning undersökta ytor i norra delen av Göteborg 218 fram till och med 1970-talet, ur Järpe 1985. Planen visar framförallt Strömboms undersökningar 1915-1918, 1924.

av Gamlestaden har det funnits verkstäder, drivmedelsförsäljning, åkeriverksamhet med mera. Centralt på den norra sidan av Säveån låg tidigare Gamlestadstorget med ruinerna efter Nya Lödöses kyrka. Dessa fick stryka på foten för den trafiklösning från tidigt 1970-tal som idag upptar fornlämningens centrala delar.

De nordöstra undersökningsytorna ligger på markerna för Gamlestadens landeri, *illustration 2, 3, och 7*. Här har under 1900-talet legat ett bostadsområde med landshövdingehus blandat med affärs- och industriverksamhet. Idag är denna del huvudsakligen parkområde, vägområde samt parkeringsytor.

De södra ytorna är belägna där landerierna Ånäs- och Kristinedals landerier tidigare legat. På ytorna strax söder om Säveån ligger idag kontors- och verksamhetslokaler med mindre grönytor och stora parkeringsplatser. Vid gång- och cykelvägarna invid Gamlestadsbro finns än idag de gamla fruktträden efter landeriet Kristinedal, *illustration 2, 3, och 6*. På Ånäs mark i sydväst, ligger Gamlestadens fabriker. Här ligger idag huvudsakligen kontors- och verksamhetslokaler. Kring byggnaderna finns stora parkeringsområden. Än idag syns den gamla huvudbyggnaden från Sahlgrenska sockerbruket från 1730-talet samt en myllrande industri- miljö från spinneriepoken under 1800-talet i området, *illustration 2, 3 och 6*.

Fornlämningsregistret visar att fornlämningsarna i omgivningen härrör från vitt skilda tidsavsnitt. På höjderna runt dalgången finns stenåldersboplatser samt gravfält och stensättningar från järnåldern. Öster om staden ligger Kvibergs gamla bytomt och i sydost ligger den medeltida kyrkoruinen av Härlanda kyrka. Samtida med Nya Lödöse är den så kallade Hospitalskyrkogården (Göteborg 96), vilken ligger strax norr om stadsområdet. Inom fornlämningsområdet för Nya Lödöse ligger även ett minnesmärke efter Nya Lödöses kyrka (Göteborg 213) samt rester efter en hamnanläggning i form av stenkistor (Göteborg 452), *illustration 2*. På denna plats skall även ett skeppsvrak ha påträffats,

De aktuella undersökningsområdena berör med andra ord stora delar av Nya Lödöse och dess efterträdare i form av Göteborgs stads landerier och Gamlestadens fabriker.

Tidigare undersökningar

Delar av Nya Lödöse är idag utgrävda vilket framförallt har skett vid två större undersökningsskeden 1915-1918 och 1965-1971, *Järpe 1984*. De under senare tid utförda undersökningar kan sägas inleda en tredje fas.

Det är framför allt bebyggelsen norr om Säveån som delvis dokumenterats arkeologiskt. Strömboms undersökningar är väl publicerade genom Göteborgsutställningens jubileumspublikation, men de undersökningar som skedde

mellan 1965-71 har inte nämnvärt presenterats i genomarbetad form.

Sixten Strömbom gjorde de första utgrävningarna 1915-1918 med anledning av Göteborgs 300-årsjubileum, *Strömbom 1924*. Då grävdes framför allt norra delen av staden med tyngdpunkt på den nordvästra delen och omfattande lämningar av stenläggningar, stockverk och kulturlager påträffades, *illustration 8 och 9*. Han lokaliserade även kyrkoruinen som togs fram i sin helhet. I ån gjordes systematiska muddringar.

Inför anläggande av en större trafikplats för- anledes en omfattande arkeologisk insats 1965-71, *Önstad 1965, Andersson 1969, Järpe 1984*. Då undersöktes framför allt kyrkoruinen med delar av omgivande kyrkogård, området norr därom vilket bestod av stadslämningar samt området vid stranden söder om Säveån vilket även utgjort platsen för landeriet Kristinedal, *illustration 9*.

Göteborgs Stadsmuseum undersökte 2005-2007 de västra delarna av fornlämningsområdet i samband med utbyggnad av dubbelspår och triangelspår, *Wennberg 2005, 2006, 2007a, 2007b*. Rio Kulturkooperativ har genomfört en förundersökning i fornlämningens sydvästra del våren 2010 och i fornlämningens nordvästra del sensommaren 2010 med anledning av planerade gång- och cykeltunnlar, *Sandin & Wennberg 2010, Sandin 2010*.

Vid tidigare undersökningar har försvarsanläggningar härrörande staden påträffats vid fem tillfällen. Strömbom dokumenterade delar av vallgrav, stadsvall och palissad, *Strömbom 1924 s81f, 120ff, 157, 161, 177-181, Järpe 1984 s 38, 42*. Vallgrav har konstaterats vid Gamlestadstorget, *illustration 9 nr 222 A-B*, i kv. Långan och längs Säve Strandgata, *illustration 8 nr 35 och 278*. Vallgraven undersöktes med två profiler och visade sig vara nära 20 meter bred och nästan 2 m djup, *Strömbom 1924:161*. Vid kv Långan påträffades även stadsvallen. Jordvallen var här förstärkt med en stenskonig i vallens ytterkant, *illustration 8 nr 34*.

År 2006 utförde Göteborgs stadsmuseum en förundersökning väster om banvallen söder

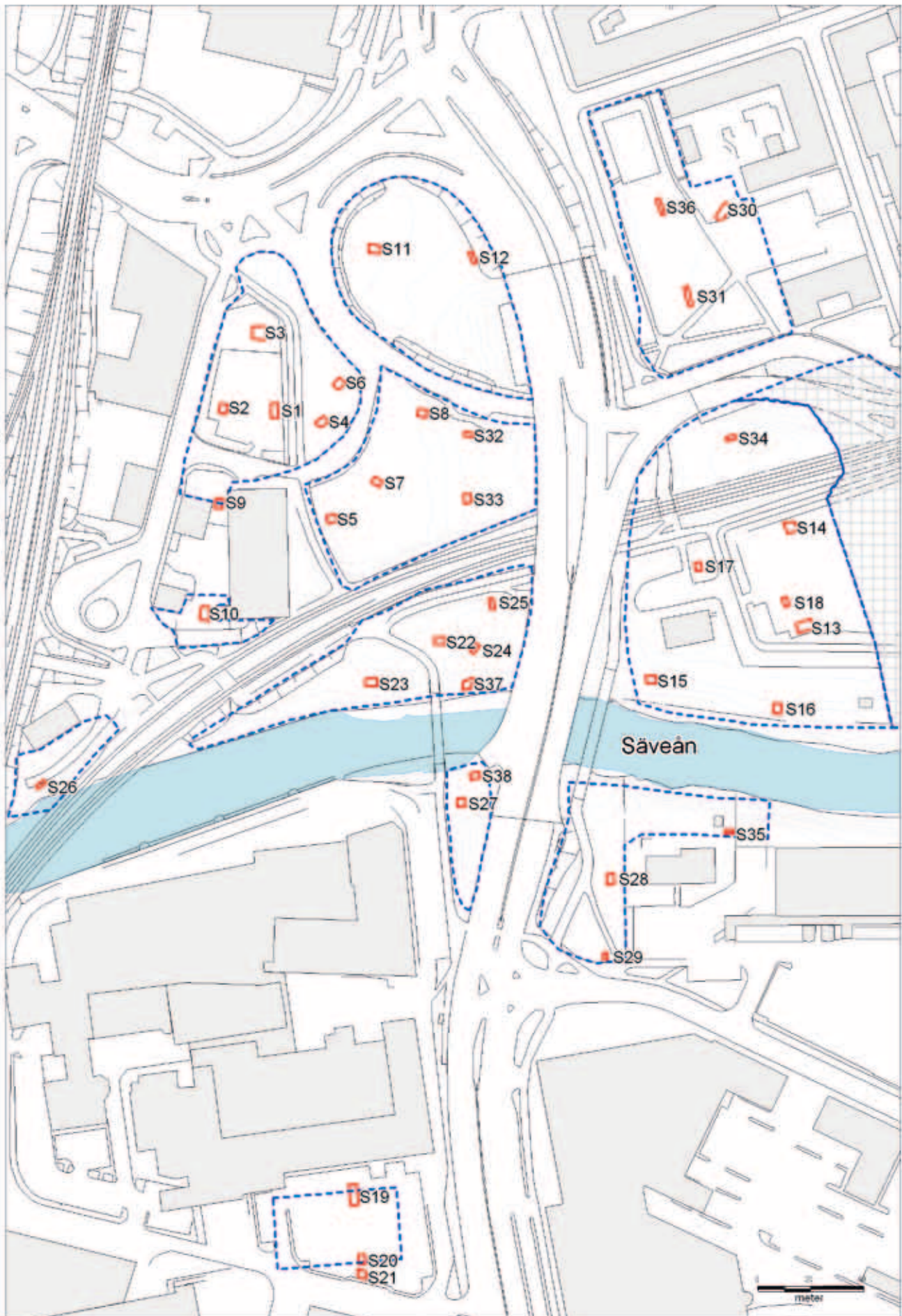

Illustration 10. Plan över grävda schakt vid den aktuella undersökningen, skala 1:2000.

Illustration 11. Översikt över NV området, mot norr.

om Säveån. Då gjordes en georadarundersökning och vallgraven identifierades öster om banvallen, Wennberg 2007a. Vid en förundersökning 2010 berörande stadens sydvästligaste del påträffades vallgravens utkant och sediment i vallgraven iakttogs, Sandin och Wennberg 2010.

Den aktuella perioden är annars relativt dåligt undersökt i regionen i övrigt men jämförbara samtida utgrävningar är gjorda i Kungahälla, Marstrand, Brätte och Ny Varberg.

Undersökningsresultat

Sammanlagt grävdes 38 schakt med grävmaskin, illustration 10. Inom alla specifika undersökningsområden påträffades lämningar från Nya Lödöse, fränsett ytan direkt väster om brofundamentet på södra sidan Säveån. Lämningarna bestod av fyndbärande kulturlager och konstruktioner som välbevarade stenpackningar och liggande virken som troligtvis ingått i byggnadskonstruktioner. På två platser kunde även delar av vallgraven och stadsval-len identifieras. Vid undersökningen framkom även kulturlager och strukturer som kan knytas till landerierna vilka varit belägna i området sedan 1600-talet.

Stadslager NV

Området ligger på norra sidan av Säveån och väster om Gamlestadsvägen, illustration 11. Här påträffades under stora mängder påförda jord och utfyllnadsmassor lämningar härrörande från Nylöse, illustration 12, bilaga 1. I området framkom även bevarade lager och strukturer från landeriet Marieholm. Lämningarna framträdde på cirka 0,5-2,5 meters djup under dagens marknivåer. Delar av lämningen har undersökts tidigare, främst av Strömbom under 1910-talet (Strömbom 1924). Lämningarna bedöms här vara mycket välbevarade och verkar inte ha störts nämnvärt av byggnadsverksamhet under 1900-talet.

Under raseringsmassorna efter djursjukhuset Blå Stjärnans gamla lokaler påträffades välbevarade stenläggningar och lager, S1-S3 illustration 12-15, bilaga 1. I ett humöst lager cirka 2 meter under marknivån påträffades den äldre markhorisonten från 1900-talets första hälft, L1, illustration 13 och 14. Här påträffades ett äldre fyndmaterial från Nylöse i huvudsak bestående av yngre rödgods och gult lergods tillsammans med ostindiskt porslin, buteljglas och flintgods från tidigt 1900-tal. Bland annat identifierades servisen "Hedera"

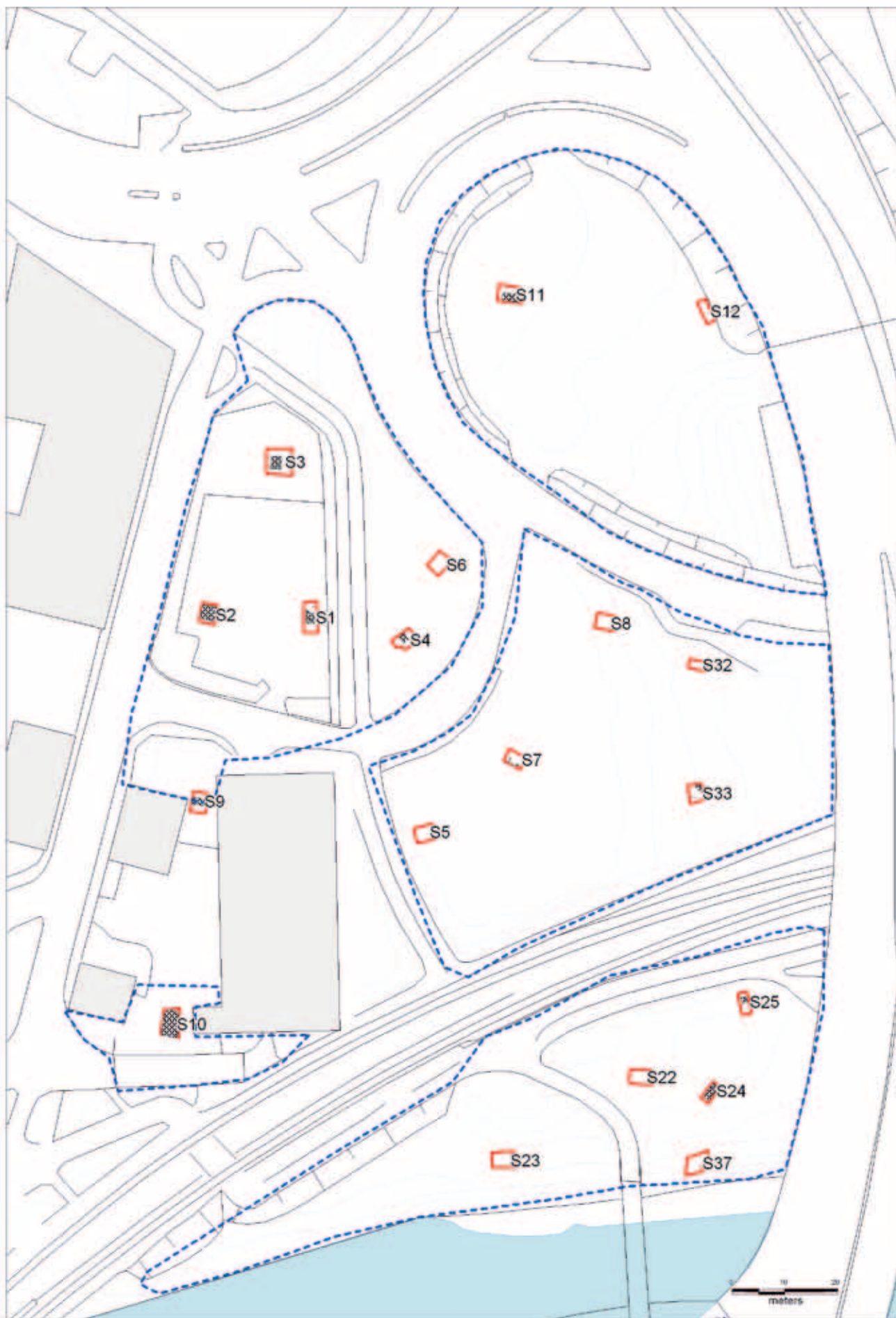

Illustration 12. Detaljerad planritning över det nordvästra området med bevarade lämningar, skala 1:1000.

Illustration 13. Profil i schakt 2 vilken illustrerar djupet ner till den äldre markhorisonten i det aktuella området, mot O.

som tillverkades av Gustavsberg under åren 1887-1913.

Under L1 i schakt 1 och 2 påträffades bevarade lämningar från Nylöse, L2. I schakt 1 och 3 påträffades stenläggningar, *illustration 14 och 15*. Stenläggningen i schakt 3 bestod av kraftiga stenar i belägna i överkanten av L2. Den norra delen av stenläggningen var här bortgrävd vilket sannolikt gjorts vid Strömboms utgrävning 1917, *Strömbom 1924*. Stenläggningen i schakt 1 var mera rudimentär. Här identifierades även en tydlig brandhorisont. Stadslagren fortsatte österut och intakta kulturlager påträffades i schakt 4, *illustration 16*. Fyndmaterialet uppfattas som mycket omfattande och bestod till övervägande del av yngre rödgods. Vanligast var trefots grytor och piplerdekorerade fat. Utöver detta påträffades även enstaka skärvor jdepotte, stengods, fönsterglas, dricksglas, ben

och spik. Generellt uppvisar fynden en tydlig karaktär av stadsmiljö.

I områdets södra del grävdes två schakt med välbevarade lämningar, 9 och 10, *illustration 12, 17 och 18*. I schakt 9 påträffades under ett strimmigt lager med kol och sand två liggande trästockar i östvästlig riktning. Trästockarna ingår sannolikt i en byggnadskonstruktion. Den ena var väldigt murken men av den andra kunde dendrokronologisk datering göras, *bilaga 2*. Virket var av ek och uppvisade ett fällningsår i intervallet 1463 ± 7 år. Detta innebär att virket är äldre än Nylöses grundläggningsår 1473. Möjligen har vi här en byggnad från den ursprungliga fasen med virke från föregångaren Lödöse.

I schakt 10 påträffades två lager stenläggning belägna på ett äldre kulturlager, *illustration 18*. Den övre stenläggningen bestod av kullersten och framkom 0,45 meter under nuvarande marknivå. Under stenläggningen påträffades

Illustration 14. Schakt 3 med kraftigare stenläggning, mot V. Till höger i bild har Strömboms schakt identifierats.

Illustration 15. Schakt 1 med en rudimentär stenläggning och brandlager, mot N.

Illustration 16. Översikt över profil i schakt 4 vilken tydligt illustrerar på vilka djup fornlämningen ligger i denna del av undersökningsområdet, mot NV.

Illustration 17. Schakt 9 med bevarade virken, mot V.

Illustration 18. Profil i schakt 10 vilken uppvisar stenläggning och sättsand ovan äldre kulturlager, mot V.

Illustration 19. Profil i schakt 11, mot N. Ovan den ljusa sanden syns en äldre humös markhorisont.

Illustration 20. Lodfoto i schakt 7 över en rad större runda stenar som troligen utgjort en grundläggning, söder uppåt i bild.

Illustration 21. Schakt 33, mot N. På bilden syn profilen samt trästockarna varav den ena gav en datering till fällningsår 1479/1480.

homogen sättsand. Under sättsanden framkom den lägre belägna stenläggning på 0,75 meters djup. Under denna stenläggningen identifierades ett antal olika kulturlager, två brandhorisonter och släcksand. Fyndmaterialet bestod av rikliga mängder välbevarade ben samt yngre rödgods och stengods. Den övre stenläggningen är sannolikt anlagd under tiden för landeriet Marieholm. Övriga lämningar tolkas härröra från Nya Lödöse. Sammantaget mycket välbevarade lämningar.

Längst i norr grävdes två schakt i den gräsklädda delen av trafikplatsen, *schakt 11 och 12 illustration 12*. Schakt 12 var troligen stört av senare schaktningar. Schakt 11 uppvisade ett humuslager med fyndmaterial från Nya Lödöse men här fanns även inslag av yngre material, *illustration 19*. Möjligen är det ett lager omgrävt av Strömbom på 1910-talet. Fyndmaterialet bestod bland annat av av storte-gel, gult mindre tegel, yngre rödgods, porslin, passglas, flintgods (flytande blått, 1800-tal), buteljglas, slagen flinta och en kamé. Således

ett blandat material. Inga fasta lämningar från Nya Lödöse identifierades här.

Mitt i området låg en mindre park vilken i huvudsak bestod av en hundrastgård, *illustration 12*. Detta är platsen för kyrkoruinen som nämnts tidigare. I schakt 5 i väster påträffades inga bevarade lämningar från Nya Lödöse. Däremot påträffades en bevarad rad grundstenar i schakt 7, *illustration 20*. Stenarna var runda, cirka 0,30 meter stora, och anlagda i grå sand. De hade en närmast öst-västlig utbredning. Grundstenarna har möjligen med kyrkan att göra eller en noterad rustbädd, *illustration 8 nr 256, Järpe 1984:50*. I schakt 33 verkade det mest vara omrörda lager. I ett eventuellt omrört lager 1,6-1,9 meter ner påträffades munktegel, ett renässansbeslag och lårben från en människa. Fynden kan knytas till kyrkan. Under detta lager påträffades grå homogen sand. På, eller i detta lager framkom en ekträstock, *illustration 21*. Känslan var att denna låg in situ. Dendrokronologisk analys gav ett fällningsår vintern 1479/80. Virket är

Illustration 22. Översikt över schakt 25, mot NO. Stenläggningen syns tydligt i schaktets botten.

Illustration 23. Översikt över del av det nordöstra undersökningsområdet med "Apoteket" mitt i bild, mot S.

Illustration 24. Plan över undersökningsområdets nordöstra del, skala 1:1000.

Illustration 25. Översikt över schakt 31, mot N. Humöst kulturlager och berghäll syns på bilden.

således fällt i samband med Nya Lödöses första tid, bara sex år efter staden etableras. I schakt 8 och schakt 32 påträffades ett humuslager 0,5-0,7 meter ner. Här påträffades inga fynd och lagret kan inte knytas till Nya Lödöse. Därunder fanns bara äldre älv sediment vilken utgjordes av grå orörd fin sand.

Invid Sävån och Gamlestadsbro grävdes fem schakt, *illustration 12*. Lämningen visade sig här vara relativt störd av yngre aktiviteter. I schakt 22, 23 och 37 påträffades inga bevarade lämningar. I schakt 24 påträffades en humushorisont med både Nylöse- och 1700-talsmaterial. Fynden bestod av yngre rödgods, stengods, ben, kritpipor och ostindiskt porslin. I schakt 25 rensades en stenläggning fram med en sannolik datering till Nya Lödöse-tid, *illustration 22*. Här påträffades bland annat träspån och ben. Över packningen låg ett antal buteljglas med en datering till 1700-/1800-tal. I området finns således bevarade lämningar.

Ett schakt grävdes i områdets sydvästligaste del, i närheten av Sävån, S26 *illustration 12*.

Illustration 26. Översikt över schakt 13, mot O. Rivningsmassorna från den senaste bebyggelsen är fyllda med oljebemängt vatten. Frågan om det fanns bevarade lämningar från Nya Lödöse kunde inte utredas här.

Vid schaktningen strömmade stora mängder vatten in och dokumentationen av stratigrafin blev därmed lidande. På ett djup av 1,4 meter påträffades dock vad som förmodas vara en stenläggning. I samband med detta påträffades träspån, tegelfragment, ben och en bearbetad trästock. Trästocken analyserades dendrokronologiskt och dateras till fällningsår efter 1460 ± 7 , alternativt 1467 ± 7 .

Stadslager NO

I nordost påträffades vallgrav och partier av bevarade lager, *illustration 23 och 24*. Denna del av staden har tidigare delvis undersökts men med låg intensitet. Området har tidigare varit bebyggt med landshövdingehus och denna bebyggelse har påverkat bevarandegraden av fornlämningen, *illustration 7*.

I norra delen påträffades vallgraven i schakt 30 vilket beskrivs nedan. I schakt 36 påträffades rester av den ursprungliga markhorisonten i form av ett humuslager ovan äldre sandiga sediment. I schakt 31 påträffades

ett bevarat kulturlager med fynd av framför allt yngre rödgods, *illustration 25*. Delar av schaktet var stört av ledningar och yngre byggnadsrester. I schaktet påträffades även ytligt berg. Det är oklart om det tidigare påträffats berg så ytligt inom fornlämningen.

I södra delen grävdes sammanlagt sju schakt. Mellan spårväg och trafikplats grävdes ett mindre schakt, S34. Här påträffades ett 0,2 meter tjockt humuslager ovan grå sand och lera. Lagret är troligen inte den äldre markhorisonten och tolkningen försvårades då inga fynd påträffades.

På SKF:s parkering grävdes tre schakt varav S13 och S18 fick avbrytas på grund av inströmmande oljebemängda massor, *illustration 26*. Här kunde således inte utredas om det fanns några bevarade lämningar. Däremot kunde den ursprungliga markhorisonten dokumenteras i schakt 14, *illustration 27*. Olika humösa lager påträffades 1,4-1,8 meter under nuvarande marknivå. Det nedersta lagret bestod av kompakt torv. I humuslagren

påträffades bland annat tegel, stengods och yngre rödgods.

Väster om parkeringen grävdes ett schakt i en gräsyta, S17. Här påträffades äldre lämningar som kan knytas till Nya Lödöse, *illustration 28*. I en äldre humös markhorisont 0,5-0,85 meter under marknivå påträffades yngre rödgods och stengods blandat med 1800-tals flintgods. Under denna påträffades en brandhorisont med ett överlagrande homogent sandlager, troligen släcksand. Det är möjligen rester efter en av de stora bränderna. Under brandhorisonten dokumenterades ett humöst kulturlager med fynd av yngre rödgods samt brända och obrända ben.

Längs åkanten grävdes två schakt, S15 och S16, vilka dock inte uppvisade några bevarade lämningar från Nya Lödöse. I schakt 16 påträffades ett humuslager med ett blandat fyndmaterial bestående av stengods, yngre rödgods, flintgods (ex. Cararra), ostindiskt porslin, kritpipskaft, glas och ben. Ett mångfacetterat material som kan härledas till hela tidsintervallet 1500-tal fram till tidigt 1900-tal.

Illustration 27. Den östra profilen i schakt 14. Ovan ljusgrå sand och under utfyllnadslager kunde äldre markhorisonter dokumenteras.

Illustration 28. Översikt över schakt 17 med brandlager och kulturlager, mot O.

Illustration 29. Översikt över södra undersökningsområdet, mot O.

Stadslager S

I den södra delen av staden har få undersökningar genomförts och kunskapsnivån om denna sida av staden är väldigt låg. I denna del grävdes åtta schakt varav fem i anslutning till Säveån, *illustration 29 och 30*. Väster om nuvarande vägbro grävdes två schakt, schakt 27 och schakt 38, vilka påvisade ett större betongfundament till den Gamlestadsbro som föregick den nuvarande. Här fanns således inga bevarade lämningar.

Direkt öster om bron över Säveån, påträffades fyndförande intakta lager från Nya Lödöse men även lager härrörande till landeriet Kristinedal. I schakt 35 påträffades en äldre humös markhorisont med fynd av ostindiskt porslin och flintgods, *illustration 31*. Fyndmaterialet går troligen att knyta till landeriet. Även i schakt 28 och 29 påträffades äldre markhorisonter, *illustration 32*. Här gick det att tydligt skilja på ett övre och ett nedre lager. Det övre (L1) innehöll fynd som yngre rödgods, fajans, jydepotte, ostindiskt porslin och ben, material som både kan knytas till landeriet och Nylöse. Det undre humösa lagret var mera kompakt och här bestod fyndmaterialet av yngre rödgods och ben. Viktigt att notera, inga yngre

inslag av exempelvis ostindiskt porslin och flintgods påträffades. Lagret låg på gulbrun orörd lera.

Stadsbefästningar

Vid aktuell undersökning återfanns vallgraven och stadsvallen till Nya Lödöse vid två ställen, schakt 19-21 och 31, *illustration 10 och 24*. Vallgraven kan än i dag i lämningens nordöstligaste del ses som en svag fördjupning som löper i NV-SO riktning genom parkområdet, *illustration 33*. Schakt 30 grävdes i den södra kanten av denna fördjupning (vallgravens insida). På 0,6 meters djup påträffades en äldre matjordshorisont från tidigt 1900-tal, *illustration 34 och 35*. Därunder framkom ett omrört lerigt humuslager som innehöll äldre fynd som skrottegel från stortegel men även en del skärvor ostindiskt porslin. Därunder påträffades ett mörkbrunt gyttjigt och torvigt lager som tolkas som vallgravssediment. I sedimentet framkom fynd av stortegel, läder, pinnar och bearbetat trä. Under sedimentlagret påträffades ett lerlager med tegelfragment i ytan samt ett underliggande opåverkat stenigt och grusigt lager. I schaktets södra del framkom kanten till vallgraven tydligt. Här genomgrävdes ett lager av gul

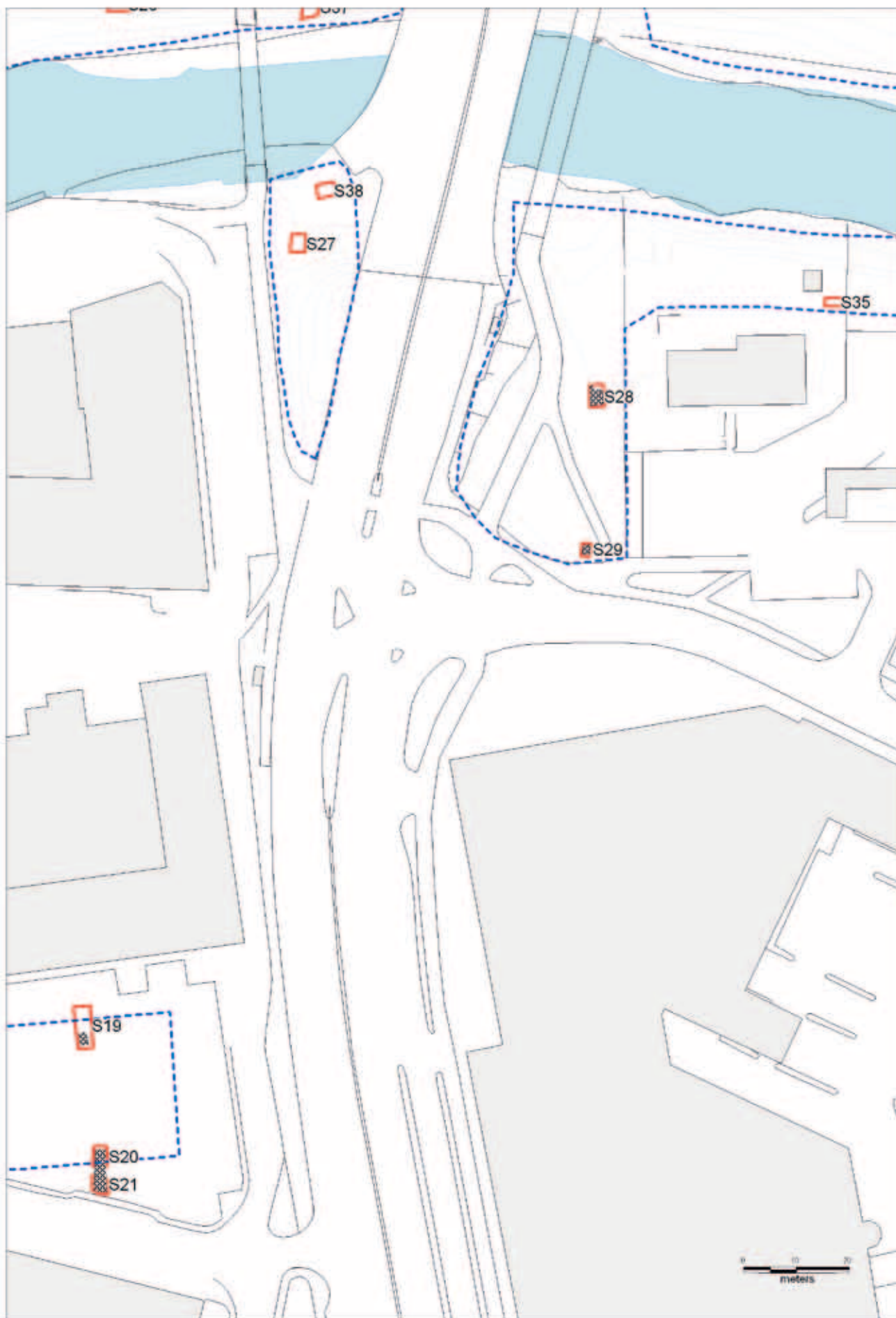

Illustration 30. Plan över undersökningsområdets södra del, skala 1:1000.

Illustration 31. Översikt över schakt 35 med Sävån och Mats Sandin i fonden, mot NO.

Illustration 32. Profil i schakt 28 vilken tydligt visar de äldre markhorisonterna, mot V.

Illustration 33. Översikt över den nordöstligaste delen av undersökning med schakt 30 i bildens framkant, mot SO.

Illustration 34. Översikt över profil i schakt 30, mot NV.

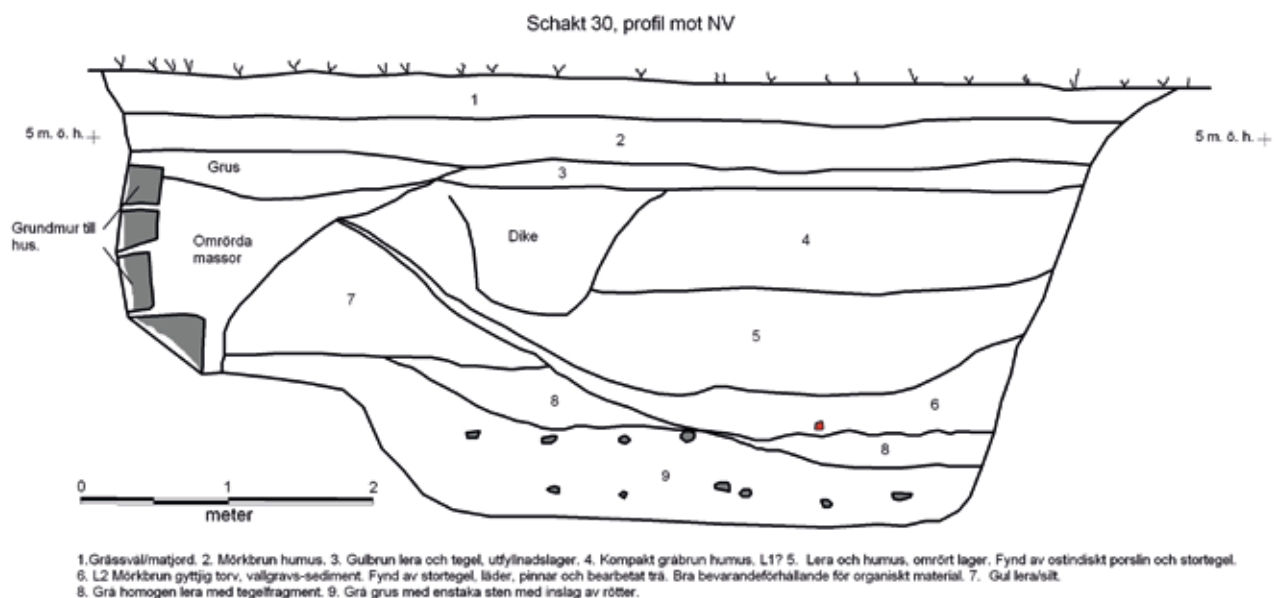

Illustration 35. Profil mot NV i schakt 30.

Illustration 36. Översikt över parkering i söder, mot N.

lerig silt som vallgravssedimentet överlagrade. Möjligen är detta lerlager rester efter stadsvallen.

Även på ytan längst i söder framkom lämningar efter vallgrav och stadsvall, *illustration 10, 30 och 36*. På det stora parkeringsområdet sydöst om Gamlestadens fabriker grävdes tre schakt. Ytligt liggande ledningar och rör samt betongfundament efter hus gjorde att schakten inte kunde grävas i större längder. Dock framkom under yngre recenta lager i schakt 19 ett gulbrunt homogent lerlager som

i sin tur låg på ett omrört lager bestående av grå lera med humösa partier, *illustration 37*. Under dessa lerlager påträffades ett fyndtomt lager av brun kompakt humus. Skiktet tolkas som ett torvlager, en rest efter de strandängar som funnits på platsen. Under dessa lager framkom opåverkad lera. Tolkningen är att de gulbruna lerlagren representerar stadsvallen, vilken vid konstruktionstillfället kastades upp ovanpå den gamla ursprungliga strandängshorisonten innanför vallgraven vid utgrävandet av densamma.

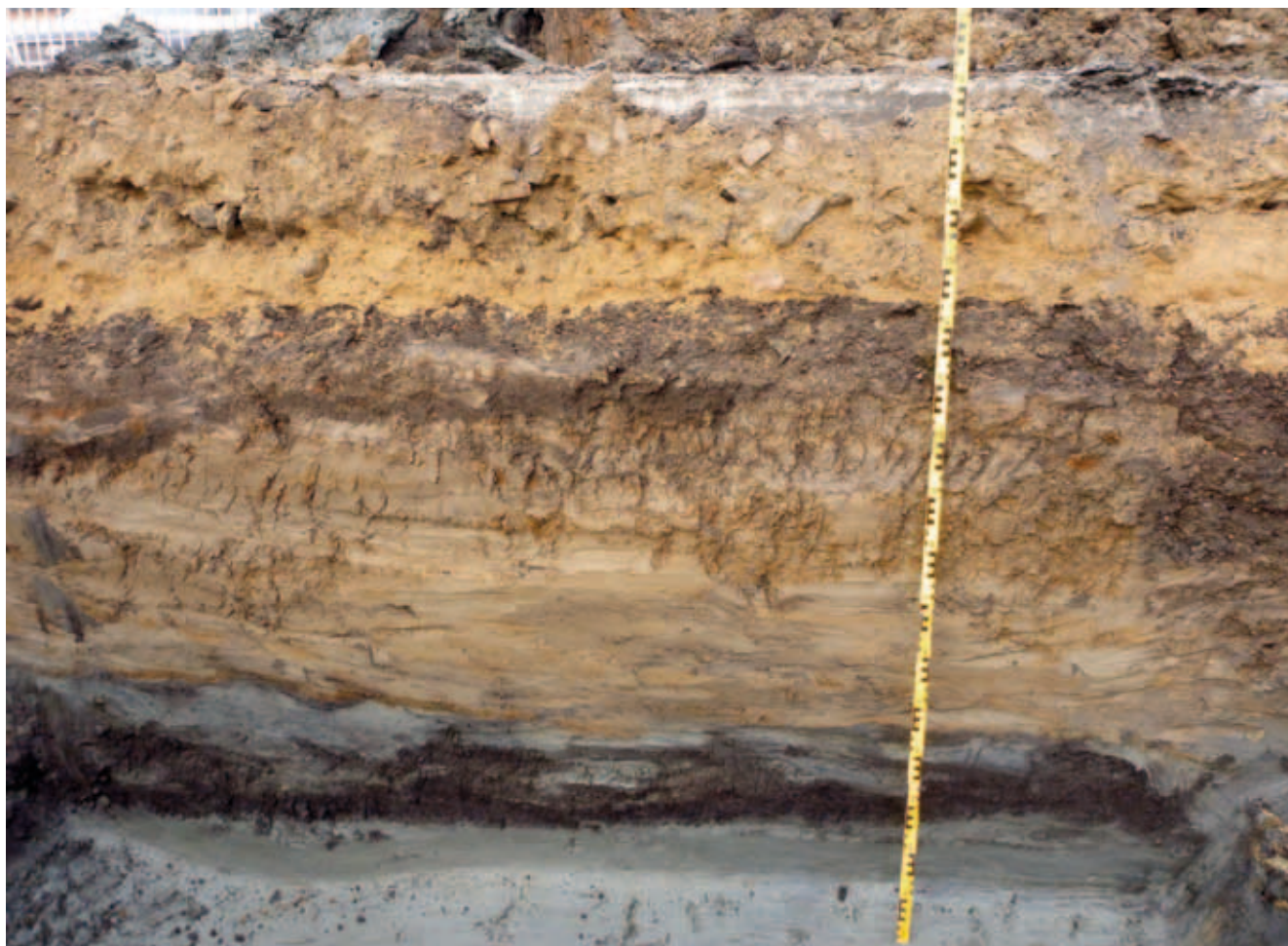

Illustration 37. Översikt över profil i schakt 19, mot V. Rester efter vallen framträder som gul lera tippad över en äldre matjordshorisont.

I schakt 20 och 21 påträffades jordlager som tolkades representera rester efter vallgraven, *illustration 10 och 30*. Under raseringsmassor, industriavfall och utfyllnadslager i schakt 20 framkom på cirka 1,6 meters djup humös siltig sand och grus med fynd av tegel, en skärva från jydepotte samt yngre rödgods. I lagrets nederkant fanns en humösare lins. Lagret tolkas som rester efter vallgraven. På 2,0 meters djup framkom opåverkad grå homogen lera. I schakt 21 påträffades likartade äldre lager på cirka 2,0 meters djup. Detta lager sluttar från schakt 20 och blir djupare åt söder. Tolkningen är att Nya Lödöses vallgrav identifierats i botten av båda dessa schakt. I schakt 19 framkom den ursprungliga markhorisonten på ett djup av 1,25 meter under nuvarande marknivå. I schakt 20 och 21 är ytan på ett opåverkat lerlager cirka 2,0-2,6 meter under marknivån. Skillnaden mellan ytan på markhorisonten i schakt 19 och vallgravsbotten i schakt 21 är cirka 1,35 meter.

Fynd

Här följer en kort sammanfattande redovisning av det fyndmaterial som framkom under förundersökningen. De fynd som kan kopplas till tiden för Nya Lödöse och landerierna får särskilt fokus men även yngre material kommer beröras. Fyndmaterialet nämns även i schaktbeskrivningarna, *bilaga 1*. Inga fynd samlades in för registrering med undantag för fyra konserverade metallföremål.

Fyndmaterialet från undersökningen var mycket varierat och bestod exempelvis av yngre rödgods, stengods, fajans, glas, ben, stortegel samt munktegel och enkupigt vingtegel.

Yngre rödgods och gulbrännande lergods

Den absolut vanligaste fyndkategorin var yngre rödgods. Merparten kan knytas till Nya Lödöse, men även skärvor från 1600- och 1700-talets landerifas finns i materialet. Yngre rödgods är dock generellt svårt att använda som

Illustration 38. Fynd från lager 2 i schakt 1 med tydlig proveniens Nya Lödöse. Majoriteten är yngre rödgods men även jydepotte i bildens nedre vänstra kant.

dateringsunderlag, de kan snarare säga något om fyndkontexten.

Det yngre rödgodset bestod huvudsakligen av odekorerade skärvor från trefots grytor och andra kärl samt piplerdekorerade fat och skålar, *illustration 38*. Rödgodset påträffades i större mängder framförallt i undersökningsområdets nordvästra del, exempelvis i schakten 1 och 2 samt i schakt 29 på södra sidan om Sävån. I övrigt påträffades det skärvor i flertalet av schakten.

Det gulbrännande lergodset skiljer sig egentligen bara från yngre rödgods genom färgen på godset. Det har tidigare diskuterats om detta är importkeramik från kontinenten, *Carlsson och Rosén 2001:21*. Denna fråga är långt ifrån utredd men faktum är att de framkommer i ett relativt mindre antal i förhållande till rödgodset. Godstypen påträffades sporadiskt över ytan, exempelvis i schakt 2, 29 och 31, *illustration 39*.

Fajans

Fajansproduktionen började i Holland på 1500-talet men fick ett uppsving under 1600-talet. Tidigare undersökningar i staden har visat att det förekommer fajanser i små mängder och då framför allt i den sista fasen, *Strömbom 1924:194, Anderson 1969:5, Carlsson & Rosén 2001:87*.

Det påträffades bara en mindre skärva av tennglaserad fajans vid hela undersökningen. Denna framkom i lager 1 i schakt 9 och hade blå dekor. Möjligen kan den generella frånvaron av fajanser indikera att de lämningar som påträffats är från Nylöses första tid.

Jydepotte

Jydepotte är en godstyp med oglaserat reducerat gods och grafiterad yta, oftast grytor. Kärnen producerades på Jylland från 1500-talet fram till tidigt 1900-tal, *Guldborg 1999:35*. De förekommer ofta i stadsmiljö men i relativt liten mängd, *Wennberg 2010:79*.

Illustration 39. Fynd från humöst lager mot hälleberg i schakt 31 härrörande från Nya Lödöse. Majoriteten är yngre rödgods men även ett gulbrännande lergods syns i bildens centrala del.

Illustration 40. Fot från kanna i ljusgrått stengods, troligen Siegburg daterat till 1500-tal, schakt 4.

Illustration 41. Del av fat i stengods med bokstaven "E" från Raeren eller Frechen, från schakt 14.

Det påträffades ett mindre antal skärvor av gods i jydepotte vid undersökningen. I schakt 1, 2 och 20 framkom skärvor från kontexter som med största sannolikhet kan knytas till

Nya Lödöse, *illustration 38*. Även i anslutning till vallgraven i schakt 20 påträffades en skärva.

Illustration 42. Munktegel från schakt 33.

Illustration 43. Kamé från schakt 11.

Stengods

Stengods är ett sintrat och saltglaserat gods som började framställas redan under tidigt 1500-tal i det tyska Rhenområdet. Man talar ofta om gods från Frechen/Köln, Raeren, Siegburg och Westerwald, var och en med sin egna karaktäristik, *Gaimster 1997*.

Inom undersökningsområdet påträffades olika typer av stengods. Här kan nämnas en fot från en kanna från Siegburg, troligen 1500-tal, i schakt 4, *illustration 40*. I schakt 14 påträffades en bräm från ett fat (?) med bokstaven "E" härrörande från Raeren eller Frechen, *illustration 41*. Även i schakt 1, 2 och 31 påträffades stengods som kan kopplas till Nylösetid.

Över undersökningsytan påträffades även en del stengods som inte säkert kan kopplas till Nylösetid. Bland annat påträffades typiskt Westerwaldgods i schakt 16 tillsammans med kritpipskaft, yngre rödgods, ostindiskt porslin och flintgods.

Ostindiskt porslin

Ostindiskt porslin cirkulerar redan i nordnorden under 1600-talet men det är först i samband med att Svenska ostindiska kompaniet bildas 1731 som stora mängder börjar föras in i Sverige. Närvaro av ostindiskt porslin är således

en bra indikation på att en kontext är 1700-tal eller yngre. De skärvor som påträffades här kan sannolikt knytas till landerierna eller det Sahlgrenska sockerbruket.

Överlag påträffades det ostindiska porslinet i förhållande riklig mängd över området, nästan uteslutande dekorerat med underglasyrblå dekor. Vanligtvis framkom porslinet i humuslager som i sammanhanget tolkas som en äldre markhorisont från tiden efter Nylöses upphörande på 1620-tal fram till tidigt 1900-tal. Troligen härrör skärvorna från hushållsavfall som förr vanligen spreds på odlingsytor som näringsberikare.

Flintgods

Flintgods är ett mjukare lergods bestående av ljusare lera och bränd flinta som började tillverkas i England under tidigt 1720-tal. Under slutet av seklet började man dekorera med en ny tryckteknik, så kallad överföringstryck, Denna fick stort genomslag under tidigt 1800-tal och slog helt ut fajansen. Förekomst av flintgods med tryckdekor brukar vara en bra indikator på datering till 1800-tal och tidigt 1900-tal.

Över ytan påträffades en hel del flintgods och liksom det ostindiska porslinet framkom det ofta i den övre äldre markhorisonten. Några

av dem kunde bestämmas till servis. Från mitten av 1800-talet kan *Flytande blått* och *Car rara* (Gustavsberg 1860-1908) nämnas samt sekelskiftesporsslinet *Hedera* (Gustavsberg 1887-1913).

Tegel

Tegelfragment påträffades över större delen av undersökningsområdet, men det var särskilt vanligt i den nordvästra delen av undersökningsområdet. I schakt 33 påträffades både stortegel och taktegel i form av den äldre munk – och nunne-typen, *illustration 42*. Stortegel påträffades även i schakt 3, 11, 25 och 30, i huvudsak i stadens centrala delar samt med närhet till kyrkan. I schakt 11 påträffades även gult mindre tegel som möjligen importerats från Holland.

Glas

Relativt lite glas observerades. I kontexter kopplade till Nya Lödöes kan fönsterglas, passglas och andra dricksglas nämnas. Dessa framkom framförallt i stadens centrala delar, schakt 1 och 2.

Metallföremål

Relativt lite metallföremål framkom i äldre lager. De som kunde identifieras var huvudsakligen

järnspik. I schakt 2 påträffades dock ett knivblad samt en kniv/del av sax och i schakt 33 framkom ett beslag i renässansstil.

Kamé

I schakt 11 påträffades en kamé av oklar ålder, *illustration 43*. Den kom dock i ett lager med ett blandat fyndmaterial från Nyölösetid fram till 1800-tal. En datering 1700-/1800-tal är troligen rimlig.

Ben

Benmaterialet bedömdes bevarandemässigt vara generellt i bra skick, *bilaga 3*. Ben förekom från såväl köttrika delar av djuren som köttfattiga, samt yngre och äldre djur. I huvudsak härrör benmaterialet sannolikt från köksavfall. Närvaro av mellanfotsben och tåleder av nöt kan vara hantverksavfall (skinnhantering) men det finns inga spår av att mellanfotsben använts som råvara i hantverk.

Identifierade arter är de vanliga köttdjuren nöt, svin och får samt höns. Insamlingen av ben har dock inte varit konsekvent då fyndmaterialet återdeponerats i schakten. Vattensällning av kulturlager är av största vikt vid kommande undersökningar för att fånga upp andra mindre ryggradsdjur som exempelvis fisk och fågel.

Illustration 44. Konserverade järnföremål från aktuell undersökning. Nedifrån räknat F1: Pinne med omböjd ände, F2: Knivblad, F3: Kniv/del av sax, jämför tabell i fyndkapitel.

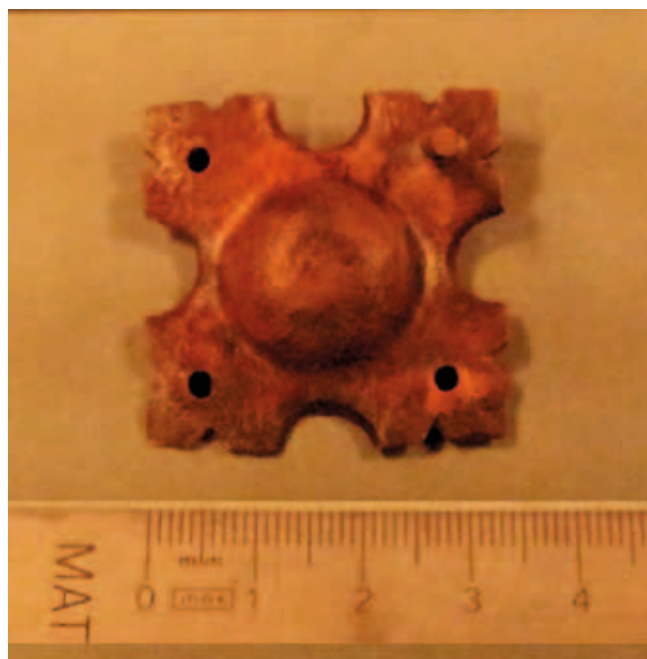

Illustration 45. Renässansbeslag från schakt 33, lager 2.

<i>Inventarie nr</i>	<i>Sakord</i>	<i>Material</i>	<i>Kontext</i>	<i>Beskrivning</i>
GSMS120001:1	Pinne, omböjd ände	Järn	Schakt 1, lager 2	56 mm, 2 mm, 1 gram.
GSMS120001:2	Knivblad	Järn	Schakt 2, lager 1	Avbruten tånge. 117 mm lång, eggdel ca 70 mm lång och 22 mm, tången 15 mm bred. 29 gram (okonserverad).
GSMS120001:3	Kniv/del av sax	Järn	Schakt 2, lager 2	Avbruten med hål (2 mm) i tången. Bevarad längd 127 mm, eggdel 70 mm lång 16 mm bred. Tånge 19 mm bred. 17 gram.
GSMS120001:4	Beslag	Cu-legering	Schakt 33, lager 2	Renässansstil, fyrkantig med blad. 35x35 mm, 0,5 mm tjock, 7 gram.

Illustration 46. Fyndtabell över konserverade och registrerade fynd.

I schakt 33, nära kyrkan och kyrkogården, påträffades del av ett lårben från en människa. Storleken visar att det härrör från en vuxen individ och ett kraftigt muskelfäste på benets baksida indikerar manligt kön.

Konservering

Konserveringsbehovet var beräknat till 10 föremål i normalstorlek. Konservatorsinstitution var Studio Västsvensk Konservering (SVK) vid Västarvet. Vid undersökningen bedömdes endast fyra fynd vara motiverade att konservera, *illustration 44, 45 och 46*. De har registrerats och förvaras på Göteborgs stadsmuseum.

Analysresultat – Dendrokronologi

Vid undersökningen genomfördes endast dendrokronologisk analys som naturvetenskaplig metod. Sammanlagt skickades fyra prover, varav tre gick att dendrokronologiskt datera, *bilaga 2*. Samtliga var av ek. Dateringarna hamnar i intervallet 1460-tal fram till vintern 1479/1480. Detta visar att timret härrör från Nylöses första tid och det äldsta virket, som är fällt före stadens grundande 1473, kan ha en ursprunglig proveniens från föregångaren Gamla Lödöse några mil uppströms älven.

Tolkning

Undersökningen visade att det finns välbevarade lämningar efter Nya Lödöse i olika omfattning över hela den undersökta delen. Senare verksamhet har påverkat lämningarna i olika

grad på olika platser. På några ställen har större markutjämnningar och utfyllnader snarare skyddat lämningen. De till synes omfattande grävningarna som utfördes av Sixten Strömbom på tiotalet kan här ses som mindre ingrepp och i de områden han har grävt finns mycket stor kunskapspotential kvar, jämför *illustration 7 och 8*. Nedan följer en övergripande tolkning av de områden som undersökningen berörde, *illustration 3, 10 och 47*.

Stadslager NV

I detta område påträffades välbevarade lämningar från Nya Lödöse. Mera intakta strukturer framträdde i områdets västra del. Här påträffades stenläggningar och kulturlager med rika fyndmaterial. Stenläggningarna kan både representera gårdsplaner och vägar. Tidigare undersökningar har visat att denna del troligen skall ses som stadens huvudsakliga centrum. Området ligger mellan kyrkan och hamnen och är beläget längs Gamlestadsvägens ursprungliga sträckning. Här finns stor potential för välbevarade huslämningar och stratigrafiska och kronologiska analyser. Här finns även stor potential att utreda stadens struktur med tomtindelningar och gatunät.

Vid kyrkan påträffades bevarade lämningar i form av ekvirke och grundstenar. Området runt kyrkan är undersökt i två omgångar, *Strömbom 1924 och Önstad 1965*. Vid det senare tillfället togs kyrkans murar bort och rustbäddarna under dem exponerades. Huruvida rustbäddarna är borttagna är idag oklart. De lämningar som

påträffades vi förundersökningen kan antingen härröra från kyrkan och dess omgivning eller från strukturer före dess förmodade anläggande under Gustav Vasas regim, *Järpe 1984:71f*.

Mellan spårvägen och Säveån visade sig området vara relativt stort av yngre verksamheter. Öster om nuvarande gångbro, som ligger vid den ursprungliga Gamlestadsbron, finns stora betongfundament under gräsytan tillhörande den bro som togs bort inför anläggandet av dagens trafiklösning. I östra delen, i schakt 24 och 25, påträffades dock bevarade lämningar som härrör från Nya Lödöse. De lämningar som finns kvar är av största vikt för att utreda disponeringen av stadens centrala delar.

Inom området påträffades även en stenläggning och en äldre markhorisont härrörande från landeriet Marieholm, Landeriet dateras från 1600-tal fram till 1938. Då landeriets äldre historia är mycket oklar är det av största vikt att undersöka denna fas.

Stadslager NO

Inom området påträffades både störda områden och välbevarade lämningar. Till skillnad från det nordvästra området framkom inte en komplex lagerstratigrafi här. Denna del av staden har troligtvis inte varit lika intensivt bebyggd som området kring kyrkan och hamnen. Som tidigare nämnts har här även funnits kålgårdar inom stadsvallen. Troligtvis kan man här föreställa sig en förhållandevis extensiv bebyggelse med mindre odlingsytor mellan husen. Framtida undersökningar bör fokusera på att utreda sådana förhållanden.

Då området tidigare varit bebyggt med landshövdingehus och därmed påverkat bevarandegraden av fornlämningen är de idag kvarvarande resterna högst bevarandevärda. Om området exploateras bör de bevarade ytorna avgränsas och vidare undersökas. Det bör även ges möjlighet att sammanfoga de äldre undersökningsresultaten med kommande.

Stadslager S

Öster om brofästet på södra sidan om Säveån påträffades kulturlager i form av humösa lager som kunde knytas både till Nya Lödöse och

landeriet Kristinedal. Kulturlagren visade sig vara relativt rika på fynd från båda tidsperioderna. Vidare undersökningar bör här fokusera både på Nya Lödöse och landeriet Kristinedal

Inga intakta lämningar påträffades direkt väster om bron invid Säveåns södra strand. Dock kunde schakten endast grävas i anslutning till vägbanken så sannolikheten att påträffa lämningar var mycket små. Vid framtida ingrepp bör området dock allra minst schaktövervakas. Då kunskapen om Nya Lödöses södra delar är nästan obefintlig är all potentiell ny kunskap av största vikt för förståelsen av denna del av staden.

Stadsbefästningar

Vallgrav och stadsvall påträffades både vid Nylöses nordöstra del och i södra delen. Vallgraven i nordöst bedöms vara relativt välbevarad. De omgivande ytorna har varit bebyggda men på innergårdarna bör den finnas bevarad. Stadsvallen som fanns kvar på 1910-talet kan även den finnas kvar i mindre avsnitt. Dessa rester skall ses som högst bevarandevärda.

Även i söder kunde stadsvall och vallgrav beläggas. På samma sätt som på stadens norra sida är dess utbredning viktig att utreda. Stadens vallgrav ger per definition stadens utbredning.

I en tidigare undersökning av Rio Kulturkooperativ har det påpekats att begränsningen av staden med stor sannolikhet är felaktig i fornlämningens östra del, *Sandin 2010:21*. I detta område är begränsningen upp till 170 meter fel, *jämför illustration 47*. Vid betraktande av kartan från 1880-talet och den information som sammanställts av Järpe framgår det att det exempelvis påträffats kulturlager, brandlager, stenläggningar, ekpålar utanför dagens begränsning, *1984:53*. Den begränsning som framgår av 1880-talskartan stämmer väl in med de iakttagelser som framgår av Järpes genomgång. Dessa företeelser skall kanske knytas till stadens befästningar, *illustration 47*.

Befästningarna har inte nämnvärt beaktats i tidigare undersökningar av staden varmed

Illustration 47. Rektifierad detalj ur karta från 1880, Regionarkivet GIV 74b. På kartan redovisas begränsning för fornlämning Göteborg 218, aktuella förundersökningsschakt samt några av de äldre undersökningarnas iakttagelser angående vallgrav och stadsvall, jämför illustration 6, 8-10. Kyrkans grundplan är inlagd på kartan och har ett ungefärligt läge.

fokus för framtiden bör ligga på att söka information om exempelvis deras utbredning, konstruktion och förändring i form av om- och tillbyggnad.

Antikvarisk bedömning

Rio Kulturkooperativ anser att de vid denna undersökningen berörda områdena bör under-

sökas genom noggranna fördjupade arkeologiska förundersökningar inför bedömning av eventuell vidare exploatering inom fornlämningsområdet. Av särskild vikt är att utreda fornlämningsbegränsningen i öster då kartan från 1880 antyder en större utbredning, *illustration 47*.

Källor

Almquist, Helge	1929	<i>Göteborgs historia, grundläggningen och de första hundra åren. Förra delen. Från grundläggandet till enväldet (1619-1680).</i> Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté I.
Almquist, Helge	1935	<i>Göteborgs historia, grundläggningen och de första hundra åren. Senare delen. Senare delen. Enväldets och det stora nordiska krigets skede (1680-1718).</i> Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté II.
Andersson, Hans	1969	<i>Rapport. Arkeologisk undersökning med anledning av planerad utbyggnad av trafikplats på och omkring Gamlestadstorget, Nya Lödöse, Göteborgs stad, Västergötland 1969.</i> Göteborgs stadsmuseum arkiv.
Andersson, Hans	1973	<i>Nya Lödöse – Gamlestaden fem hundra år.</i> Kungsbacka.
Berg, Wilhelm	1882	Samlingar till Göteborgs historia.
Carlsson, Kristina och Christina Rosén	2002	Stadsbornas kärl – keramik i västsvenska städer från 1400-tal till 1700-tal. Urbaniseringsprocesser i Västsverige. En utvärdering av uppdragsarkeologins möjligheter att belysa historiska processer. Nossebro.
Enhörning, Gunilla	2006	<i>Landerierna i Göteborgs stadsbyggande.</i> Chalmers tekniska högskola. Institutionen för arkitektur.
Fischer, Ernst	1923	<i>Göteborgs landerier.</i> Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté XIII.
Gaimster, David R. M.	1997	<i>German Stoneware 1200-1900. Archaeology and Cultural History.</i> The Trustees och British Museum.
Grauers, Sven. (red)	1923	<i>Nya Lödöse tänkeböcker 1586-1621.</i> Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum; 6. Göteborg 1923, XXVII + 715 s. Göteborg. 1923.
Guldborg, Mette	1999	<i>Jydepotter fra Verde-egnen. Produktion og handel ca. 1650-1850.</i> Landbohistorisk Selskab.
Huggert, Anders & Thord Lewin	1967	<i>Antropometriska undersökningar av skelettfynd från utgrävningarna av Nylöse kyrka 1965.</i> Anatomiska Institutionen Göteborgs Universitet, Göteborg.
Huggert, Anders & Thord Lewin	1969	<i>Antropometriska undersökningar av skelettfynd från utgrävningarna av Nylöse kyrka 1965.</i> Fornvännen.
Järpe, Anna	1984	<i>Nya Lödöse. Medeltidsstaden 60.</i> Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.
Kihlberg, Stefan	1997	<i>Nya Lödöse. Staden vid åmynningen. Fynd 97 1-2.</i> Göteborgs Stadsmuseum och Fornminnesföreningen i Göteborg.
Lewin, Thord & Anders Huggert	1967	<i>Medicinska och sociala förhållanden bland befolkningen i Nya Lödöse.</i> Anatomiska Institutionen, Göteborgs Universitet, Göteborg.
Lilienberg, Albert	1928	<i>Stadsbildningar och stadsplaner i Götaälvs mynningsområde från äldsta tider till omkring adertonhundra.</i> Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum 7. Göteborg.
Långström, Erland	1926	<i>Göteborgs stads borgarelängd 1621-1864</i>
Sandin, Mats	2010	<i>Göteborg 218, Nya Lödöse. Gångtunnel vid Gamlestadstorget. Arkeologisk förundersökning i Göteborg kommun.</i> Rio Kulturkooperativ. Kulturhistoriska rapporter 93.
Sandin, Mats och Tom Wennberg,	2010	<i>Göteborg 218, Nya Lödöse. Gångtunnel i Gamlestaden. Arkeologisk förundersökning i Göteborg kommun.</i> Rio Kulturkooperativ. Kulturhistoriska rapporter 78.

Scander, Ralph	1966	Vad krönikor kan ställa till. Nya Lödöses flyttning till Älvsborgs slott på 1540-talet. <i>Göteborg förr och nu</i> . Göteborgs hembygdsförbunds skriftserie IV. S. 71-90.
Scander, Ralph	1970	Tre namn - En stad. Återuppbyggnaden av Älvsborg-Gullberg- Nya Lödöse efter 1570. <i>Göteborg förr och nu VI</i> . 1970. Göteborg.
Strömbom, Sixten	1924	<i>Forskningar på platsen för det forna Nya Lödöse (1915-1918)</i> . Stadskronika, grävningsberättelse, fyndkatalog. Göteborg.
Strömbom, Sixten	1952	Smärre meddelanden : Nya Lödöse-konturen på David Lydinghielms karta av 1677. <i>Göteborgs och Bohusläns Fornminnesförenings tidskrift 1949-1950</i> . Göteborg.
Wennberg, Tom	2005	<i>Kulturlager vid Nya Lödöse</i> . Göteborg 218. Arkeologisk rapport 2005:6. Göteborgs Stadsmuseum.
Wennberg, Tom	2006	<i>Triangelspåret - arkeologisk förundersökning</i> . Göteborg 218. Arkeologisk rapport 2006:11. Göteborgs Stadsmuseum.
Wennberg, Tom	2007a	<i>Dubbelspåret - Gamlestaden</i> . Göteborg 218. Arkeologisk rapport 2007:13. Göteborgs Stadsmuseum.
Wennberg, Tom	2007b	<i>Triangelspåret - Marieholm</i> . Göteborg 218. Arkeologisk rapport 2007:14. Göteborgs Stadsmuseum.
Wennberg, Tom	2010	<i>Kv, Härbärgat. En arkeologisk undersökning av 1600-talets Göteborg</i> . Rio Kulturkooperativ. Kulturhistoriska rapporter 77. Hamburgsund.
Önstad, Christina	1966	<i>Rapport från undersökningarna på Gamlestads torg. Gamlestadstorg och Hospitalsområdet 1965</i> . ATA 1519/66.
Arkiv		
Krigsarkivet	2011	Lydinghielms karta över Göta Älvs dalgång mellan Göteborg och Lärjeholm från 1677. Akt: 0424:037:370a
Regionarkivet Göteborg	2010	Karta öfver en del af det till Götheborgs hörande områden. Upprättad år 1880. Akt: GIV 74b
Regionarkivet Göteborg	2010	Plankarta över Gamlestaden norr om Säveån, från 1963. Akt: A 14224:5.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell med fynd.

Djupmåt i cm, jämför illustration 10. L1 motsvarar marknivån under det tidiga 1900-talet. L2 är en gemensam benämning på intakta lager från Nya Lödöse. Detaljerade schaktplaner över schakt med fasta konstruktioner av sten och virken följer beskrivningarna.

Schakt 1

0-20	Asfalt/bärlager.
20-45	Brun silt. Utfyllnadslager.
45-120	Osorterat rivningslager bestående av lera och tegel. Raseringsmassor efter djursjukhuset Blå stjärnan.
120-160	Rivnings- och avfallslager med tegel och slagg.
160-210	L1: Brun homogen humus med fynda av yngre rödgods och flintgods. Äldre markhorisont från tidigt 1900-tal med inslag av Nylösematerial. Fynd av yngre rödgods, gult lergods, flintgods (Hedera, Gustavsberg och Svea, Göteborgs porslinsfabrik), ostindiskt porslin, handblåst glas.
210-	L2: Sandig humus med stenläggning och större grundstenar samt sand- och kolskikt. Fynd av yngre rödgods (trefotsgrutor, tallriker med kritlerdekor och engobering), stengods, jydepotte, glas (fönster, dricksglas) järnföremål, ben (brända och obrända).

Kommentar: Intakta lämningar efter Nya Lödöse med fyndrika kulturlager och stenpackningar.

Schakt 2

0-40	Asfalt/bärlager.
40-130	Osorterat rivningslager med lera och tegel. Raseringsmassor efter djursjukhuset Blå stjärnan.
130-170	Brun lera och grus. Utfyllnadslager.
170-195	Omrörd humus med grus.
195-220	L1: Brun homogen humus med fynda av yngre rödgods och flintgods. Äldre markhorisont från tidigt 1900-tal med inslag av Nylösematerial.
220-	L2: Sandig humus med sand- och kolskikt. Fynd av yngre rödgods, stengods, jydepotte, glas (fönster, dricksglas), ben (brända och obrända) tegel.

Kommentar: Intakta lämningar efter Nya Lödöse med fyndrika kulturlager. Ned i L2 syntes en yngre nedgrävning som antingen var ett äldre dike eller möjligen Strömboms schakt från grävningarna 1915-1918.

Schakt 3

0-15	Grässvål.
15-40	Bergkross.
40-170	Gulbrun lerig silt.

170-200	Brun lerig kompakt humus med stortegel (Xx13x9), tegelkross, ben samt fynd av flintgods i lagrets överkant.
200-230	L2: Varvig grå/gråbrun sand. Stenar anlagda i detta lager.
230-	Kompakt gulbrun varvig sand, före Nylöse.

Kommentar: En stenpackning med större stenar i schaktets södra halva. Troligen har stenpackningen tidigare varit framrensad av Strömbom då ett lager med både Nylöse- och tidigt 1900-talsmaterial överlagrade det. Stenarna var runda och ca 30 cm i diameter. De var anlagda ner i sättsand. Norra delen av schaktet var tidigare urschaktat vilket sannolikt gjorts av Strömbom. Detta schakt har en öst-västlig utbredning.

Schakt 4

0-10	Grässvål/humus.
10-70	Bergkross/grus.
70-170	Brungrå osorterad grus. Utfyllnadslager.
170-250	Omrörda humösa lager med inslag av material från Nya Lödöse som rödgods och glas men även yngre material i form av flintgods. Lagret är förorenat av någon oljeprodukt.
250-(270)	L2: Skiktade bruna humösa kulturlager från Nya Lödöse med mycket ben (nöt, får, fågel mm, rödgods, stengods (Siegburg).

Kommentar: Intakta lager från Nya Lödöse.

Schakt 5

0-20	Grässvål/humus.
20-60	Asfalt/bergkross.
60-220	Brungrått osorterat fyllnadsmaterial.
220-300	Omrörd grå sand med trä och tegel.
300-320	Grå sand med lätt svallat material som tegel och rödgods. Kändes omrört.
320-(350)	Varvig grå sand med tunna humösa skikt. Ej antropogent.

Kommentar: Inga bevarade lämningar från Nya Lödöse.

Schakt 6

0-20	Grässvål.
20-40	Bärlager.
40-250	Osorterat sandigt utfyllnadslager.
250-	Sand

Kommentar: Mycket stort schakt och svårgrävt med inrasande sand. En betongvägg kunde föjas ner i norr, sannolikt grundlagd igenom eventuella lämningar.

Mitt i schaktet fanns även en betongplint. Inga fynd. Troligtvis inga bevarade lämningar här.

Schakt 7

- 0-20 Grässvål/humus.
- 20-30 Bärlager.
- 30-60 Brun sandig humus.
- 60-95 Ljusbrun osorterat grus.
- 95-150 Brunt osorterat utfyllnadslager.
- 150-190 L1: Brun humus med enstaka tegel, ljusare nedåt. En strimma med tegel mitt i lagret. Fynd av flintgods.
- 190-(220) Gråbrun/grå sand. Här påträffades rejäla grundstenar vars överkant framträdde på ett djup av 210 cm.

Kommentar: En tydlig stengrund påträffades vilken sannolikt härrör från Nylösetid. Inga fynd.

Schakt 8

- 0-30 Grässvål/humus.
- 30-50 Bärlager.
- 50-70 Brun humus.
- 70-110 Ljusbrun sand.
- 110-(350) Grå fin sand med enstaka pinnar och skikt av vass. Före Nylösetid.

Kommentar: Inga fynd eller lämningar.

Schakt 9

- 0-20 Grässvål/humus.
- 20-110 Olika fyllnadslager av osorterat grus.
- 110-130 Humös sand med sot. I norr ev. en stenpackning.
- 130-140 L2: Strimmar av kol och sand.
- 140- L2: Grå sand med intakta trästockar in situ.

Kommentar: I schaktet påträffades trästockar från Nya Lödöse in situ. Dendrokronologiska prov är tagna. Den ena stocken var dock väldigt murken.

Schakt 10

- 0-20 Asfalt/bärlager.
- 20-45 Grusigt utfyllnadslager.
- 45-60 Kullersten i västra delen och grundstenar i östra delen av schaktet. Möjligen härrörande från Marieholm.
- 60-75 Sättsand för kullerstenen. Sättsanden är djupare mot SV, dvs nedanstående lager lutar åt SV.
- 75-85 L2: Stenpackning sannolikt härrörande från Nya Lödöse.
- 85-(100) L2: Olika lager från Nya Lödöse, Först ett kulturlager, följt av en brandhorisont. Släcksand (13 cm), brandhorisont och sedan ytterligare ett kulturlager. Mycket välbevarade lämningar.

Kommentar: I L2 påträffades rikligt med ben i bra skick och huggspån i övrigt relativt lite fynd bestående av enstaka rödgods och stengods. Det går ett nordsydligt skilje i schaktet vilket framförallt är tydligt i Marieholmsfasen.

Schakt 11

- 0-25 Grässvål.
- 25-70 Bärlager, bergkross.
- 70-110 Påfyllt grått utfyllnadslager, 1900-tal.
- 110-125 L1?: Strömboms återfyllda grävningsslager. Fynd av stortegel (Xx14x8,5), gult tegel (Xx10x4,5), porslin, flintgods (flytande blått), buteljglas, järnspikar, tunnband, yngre rödgods, tegel, ladersko m. klack, ben, passglas, kamé, flinta.
- 125-140 L2: Mörkbrun kompakt sandig humus.
- 140-(185) Ljusgrå fin sand.

Kommentar: Mellan Strömboms lager och det humösa lagret finns en tunn svart lins med sten. Möjligen tramplager från Strömboms grävning? I schaktets östra del iakttogs en trolig nedgrävning, oval till formen. I dess mitt framkom äldre stortegel och gult mindre tegel (holländskt?). Nedgrävningen utgörs av ett sandstråk mot det humösa lagret. Södra halvan av schaktet är grävt ner till opåverkade lager. I sydöst grävdes med smalskopa till 185 cm djup.

Schakt 12

- 0-35 Grässvål, matjord.
- 35-60 Påförda humösa sandiga lager.
- 60-75 Gulbrun grov sand med något humösa sandiga gråa partier.
- 75-105 Vattenavsatta strimmiga lager. Sandlager med enstaka stenar.

Kommentar: I övergången mellan gulbrun grov sand och vattenavsatta strimmiga sandlager finns en tunn mörk strimma med humös sand. Denna kan vara naturlig eller rester av tidigare lager/matjordsskikt. I de påförda utjämningslagren finns stortegel, yngre rödgods samt glas. Norra delen av schaktet nedgrävt till ett djup av 105 cm, södra delen nedgrävd till ca 80 cm.

Schakt 13

- 0-45 Asfalt, bärlager.
- 45-145 Raseringsmassor.
- 145-190 Rivningslager med byggnadsrester. Kontaminerat av olja.

Kommentar: Stört i hela schaktet av oljebemängt vatten. Schaktet avbröts då detta vatten strömmade in.

Schakt 14

- 0-15 Asfalt/bärlager.
- 15-35 Asfalt/bärlager.
- 35-85 Bärlager med tegel.
- 85-140 Utfyllnadslager av tegel, sten, lera, humus. Mer lera mot botten.

- 140-155 L1: Sandig ljusbrun humus med tegel och sot.
 155-170 L1: Brun sandig humus, grövre kornstorlekar än det ovanliggande, med tegelfragment, ben, stengods (text i relief "E") och rödgods (trefotsgrytor, skål).
 170-180 L1: Ett grovkornigt lager med ett mörkbrunt kompakt torvliknande lager mot botten, med rötter.
 180-200 Ljus fin sand med lerlinser.
 200-280 Lera i olika skiftningar.

Kommentar: Östra, västra och södra schaktväggarna består av källarväggar till 1900-tals landshövdingehuset. Källaryttersväggen gick mitt i schaktet. Schaktet förlängdes i NV för att utreda ev. ostörda lager, ca 0,5 meter. Denna del djupgrävdes till ca 280 cm djup.

Schakt 15

- 0-15 Grässvål.
 15-40 Bärlager.
 40-70 Ljusbrun kompakt sand.
 70- Gul lera.

Kommentar: Inga lämningar. I leran påträffades en mindre, cirka 30 cm djup sänka bestående av ljusbrun kompakt sand.

Schakt 16

- 0-10 Grässvål.
 10-50 Bärlager.
 50-80 Humösa utfyllnadslager med sten och avfall från 1900-talet.
 80-90 Lera.
 90-130 L1: Mörkbrun humus. Fynd av stengods (Westerwald), flintgods (ex. Cararra), yngre rödgods, ostindiskt porslin, kritpipsskaft och del av holk, glas, ben, bearbetad skiffer, hästkosöm, mm.
 130-(150) Gulbrun lera.

Kommentar: Inga lämningar från Nylöse

Schakt 17

- 0-15 Grässvål.
 15-50 Osorterad grus.
 50-85 L1: Mörkbrun humus med fynd av yngre rödgods, flintgods (ex. flytande blått), stengods, ben.
 85-100 L2: Homogen sand, släcklager.

100-115 L2: Brandhorisont samt ett brunt humöst kulturlager med fynd av rödgods (trefotsgryta) och brända och obrända ben.

Kommentar: Schaktning avbröts vid brandhorisonten.

Schakt 18

- 0-20 Asfalt, bärlager.
 20-(120) Raseringsmassor från landshövdingehuset. Vid 120 cm rann det in olja och grävningen avbröts.

Kommentar: Katastrof, inget resultat.

Schakt 19

- 0-40 Asfalt, bärlager.
 40-60 Omrörd humus med lerkluttar.
 60-120 L2?: Gulbrun homogen lera. Vallen?
 120-125 L2?: Omrörd grå lera med humösa partier, Vallen?
 125-140 Brun kompakt humus, torv. Trolig strandängs horisont.
 140-(160) Grå homogen lera.

Kommentar: Inga fynd i torven. Tolkningen är att den gulbruna leran är en del av vallen vilken kastades upp vid grävandet av vallgraven och detta kan förklara den fyndtomma torven. Lagret emellan är då rester efter den ursprungliga markhorisonten vid vallgravsgrävandet.

Schakt 20

- 0-40 Asfalt, sand.
 40-110 Raseringsmassor och industriavfall, utfyllnadslager.
 110-160 Grå lerig sand.
 160-200 L2: Humösa siltig sand med grus, tegel, yngre rödgods och jydepotte. En humösare lins i lagrets nedkant.
 200-(230) Grå homogen lera.

Kommentar: L2 lutar möjligen något åt S och kan vara rester efter vallgraven. En stenmur på rustbädd i söder. Rustbädden förefaller inte ligga på samma djup som lämningarna efter Nya Lödöse.

Schakt 21

- 0-50 Asfalt, sand.
 50-115 Raseringsmassor och industriavfall, samt delvis omgrävda lager med material från Nya Lödöse, framförallt yngre rödgods.
 115-125 Kalkbemängt.
 125-150 Ljusbrunt osorterat gruslager.
 150-160 Vattenavsatta humösa sediment.
 160-190 Stenpackning med runda stenar (20-30 cm) samt rikligt med rödgods, troligen härrörande från det Sahlgrenska sockerbruket.
 190-230 L2: Siltig gråbrun gyttja/lera. Vallgravsediment?
 230-(260) Grå homogen lera.

Kommentar: Murar och ledningar begränsade möjligheten att öppna upp längre schakt. Tolkningen är dock att vi har Nya Lödöses vallgrav i botten av schaktet. I schakt 19 framkom den ursprungliga markhorisonten på ett djup av 125 cm under

nuvarande marknivå. Här är vallgravens botten ca en meter djupare.

Schakt 22

- 0-10 Grässvål.
- 10-240 Slagg, industriavfall.
- 240- Grå lera.

Kommentar: Inga lämningar.

Schakt 23

- 0-15 Grässvål.
- 15-50 Gråbruna omrörda fyllnadsmassor.
- 50-80 Kompakt rödbrun sand.
- 80-(100) Grå lera.

Kommentar: Inga lämningar. I väster påträffades grundstenar till senare bebyggelse.

Schakt 24

- 0-10 Grässvål.
- 10-80 Skikt av slagg och gråbrun grusig sand. Utfyllnadslager.
- 80-85 Ljusbrun sand.
- 85-125 L1: Brun/gråbrun sandig humus, mörkare nedåt. Fynd av stengods, ostindiskt porslin, kritpipor, ben. Ett kultiverat lager med inslag av 1700-talsfynd utan säkra Nylösefynd.
- 125-(145) Gulbrun sand.

Kommentar: Orörd markhorisont från 1700-talets landeri.

Schakt 25

- 0-30 Grässvål.
- 30-50 Bärlager.
- 50-85 Gråbrun sandig humus med inslag av kalkbruk och tegel.
- 85-100 Siltig sand med stora mängder kalkbruk och tegelkross. Raseringslager bestående av stortegel, enkupigt vingtegel, kalkputs. Fynd av ett flertal buteljer med korken bevarad, av tidigast 1700-talsdatering.
- 100- L2: Stenpackning med sannolik datering till Nya Lödöse.

Schakt 26

- 0-10 Gräs.
- 10-140 Krossten, utfyllnadslager.
- 140-(160) L2?: Stenpackning och skiktad sand. Fynd av träspån tegelfragment, ben (kokäke), bearbetad trästock, snitt 10x10 cm, bevarad längd cirka 160 cm (prov taget).

Kommentar: Vatten forsade in vid nivå 120. Därav svårt att säkerställa vad som framkom i botten av schaktet. Sannolikt var det dock lämningar från Nya Lödöse.

Schakt 27

- 0-10 Grässvål.
- 10-70 Osorterade fyllnadsmassor.
- 70-(150) Industrimassor, på ett djup av 120 cm forsade oljebemängt vatten in. Grävning avbröts därmed.

Kommentar: I schaktets östra del påträffades ett brofundament av betong ca 80 cm under markytan. Fundamentet var långsmalt med en nordsydlig utbredning (mot Säreån).

Schakt 28

- 0-10 Grässvål.
- 10-40 Gråbrun humus med fynd av exempelvis flintgods.
- 40-70 L1: Brun humus med fynda av yngre rödgods, ostindiskt porslin och ben. Markhorisont till Kristinedal.
- 70-80 Ljusbrun homogen sand. Stenläggning i överkant, sanden är delvis sättsand.
- 80-100 L2: Mörkbrun kompakt humus med fynd av yngre rödgods, bryne och ben.
- 100-(120) Gulbrun lera.

Kommentar: Lager från landeriet Kristinedal och Nya Lödöse.

Schakt 29

- 0-15 Grässvål.
- 15-30 Bärlager.
- 30-55 Ljusbrun homogen sand.
- 55-75 L1: Brun humus med ostindiskt porslin, yngre rödgods, gulbrännande lergods, jydepotte, fajans, bryne, ben. Fyndrikt. Obs inget flintgods! Lagret härrör sannolikt till Kristinedal och dateras fram till tidigt 1800-tal.
- 75-80 Ljusbrun homogen sand.
- 80-100 L2: Kompakt brun humus med fynd av ben.
- 100-(120) Gulbrun lera.

Kommentar: Lager från landeriet Kristinedal och Nya Lödöse.

Schakt 30

- 0-20 Grässvål/matjord.
- 20-50 Mörkbrun humus.
- 50-60 Gulbrun lera och tegel, utfyllnadslager.
- 60-120 Kompakt gråbrun humus, L1?
- 120-180 Lera och humus, omrört lager. Fynd av ostindiskt porslin och stortegel.
- 180-200 L2 Mörkbrun gyttjig torv, vallgravssediment. Fynd av stortegel, läder, pinnar och bearbetat trä. Bra bevarandeförhållande för organiskt material.
- 200-220 Grå homogen lera med tegelfragment.
- 220-(260) Grå grus med enstaka sten med inslag av rötter.

Kommentar: Vallgraven påträffades i detta schakt. Botten framkom 2 meter under markytan. Vid

sedimentets insida påträffades trästörar. För detaljerad information, se illustration 35.

Schakt 31

- 0-20 Grässvål/matjord.
- 20-60 Gulbrun lera.
- 60-80 Omrörda fyllnadslager.
- 80-120 Mörkbrunt humöst lager. Kulturlager med yngre rödgods (trefotsgrutor, skålar), gulbrännande lergods och stengods (ljusgrått).
- 120- Berg.

Kommentar: Berg påträffades mitt i schaktet och var som ytligast 70 cm under nuvarande marknivå. Norra delen av schaktet var mycket stört av bland annat ett nersprängt ledningsschakt.

Schakt 32

- 0-20 Grässvål/matjord.
- 20-40 Omrörd humus med tegel och yngre rödgods.
- 40-60 Grå grus.
- 60-70 Ljusbrun sand med tegel i nederkant.
- 70-(150) Grå fin sand med musslor mot botten av schaktet.

Kommentar: Inga lämningar.

Schakt 33

- 0-20 Grässvål/matjord.
- 20-70 Bergkross/homogen sand.
- 70-130 Omrörd sandig humus med stortegel, kalkbruk, asfalt, vitt glas. Fyllningen till ett NV/SO dike.
- 130-190 L2? Grå omrörd sand/grå lera med stortegel (26x13x8), taktegel (munktegel), ett beslag i renässansstil, ben (människa del av lårben), träspån, bearbetade trädelar, pinnar, bark, musslor. OBS! Inget yngre material.
- 190- Grå homogen fin sand/lera. I öster ligger sterilen ytligare, i nivå med trästockarna.

Kommentar: Schaktet innehöll troligen lämningar från Nya Lödöse.

Schakt 34

- 0-5 Förna.
- 5-30 Ljusbrun homogen sand.
- 30-50 Orörd humus.
- 50-65 Äldre förna.
- 65-80 Grå sand.
- 80-(200) Homogen grå lera.

Kommentar: Inga lämningar.

Schakt 35

- 0-10 Grässvål.
- 10-20 Bärlager.

- 20-60 Mörkbrun humus, delvis omrörd, med fynd av flintgods, ostindiskt porslin och en ev. swatow. Lagret representerar marknivå för landeriet Kristinedal.
- 60-(100) Gul homogen lera.

Kommentar: Bevarad äldre markhorisont.

Schakt 36

- 0-20 Grässvål/matjord.
- 20-40 Omrört utfyllnadslager med modernt tegel.
- 40-80 Gul homogen lera. Utfyllnadslager.
- 80-90 Modernt raseringslager från det raserade landshövdingehuset.
- 90-100 Mörkbrun/svart torv. Äldre markhorisont.
- 100-110 Gulbrun fin skiktad sand.
- 110-(210) Gulbrun sand/lera/grus i olika partier. Steril.

Kommentar: Bevarad markhorisont från tiden för Nya Lödöses grundande.

Schakt 37

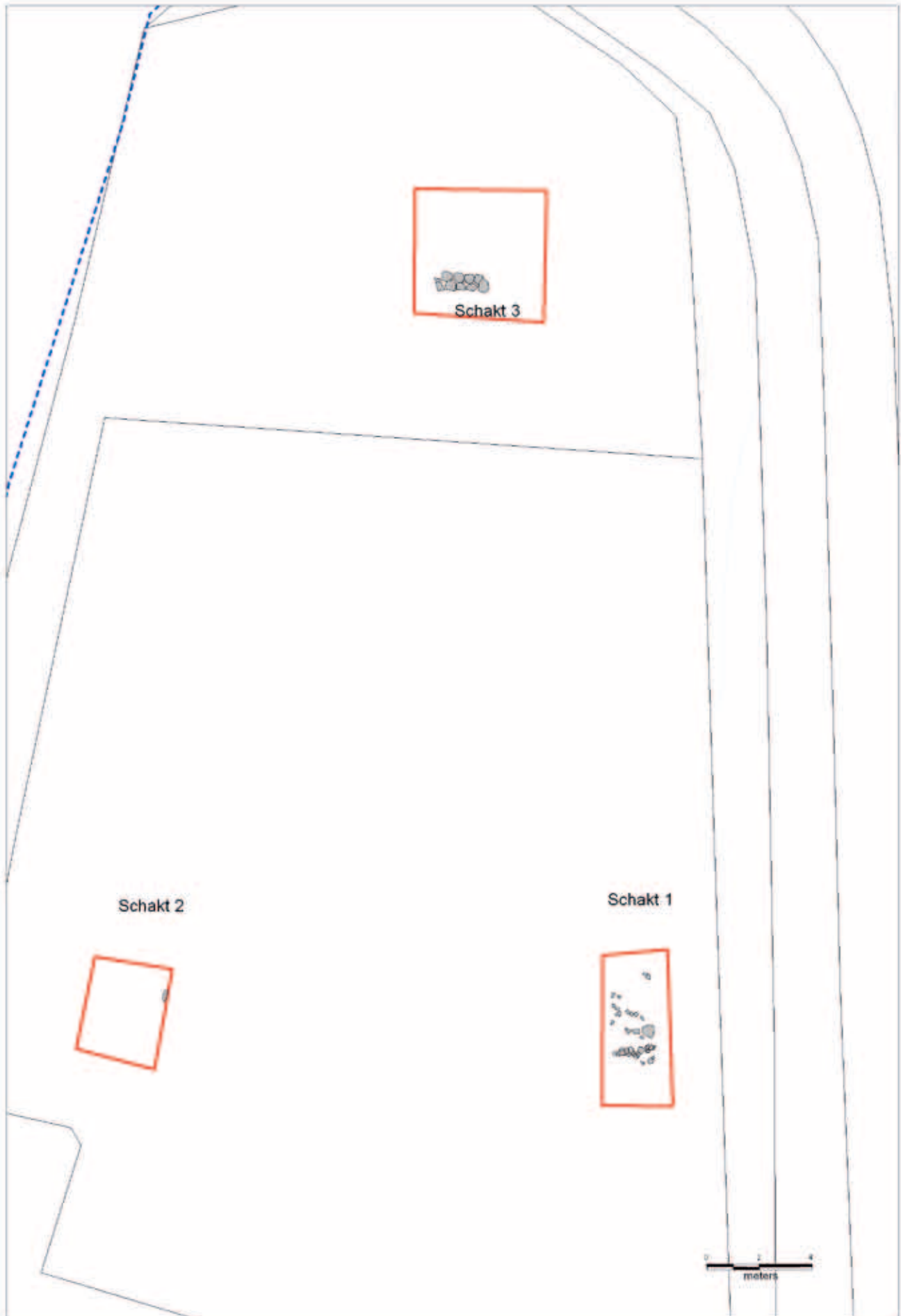
- 0-15 Grässvål.
- 15-180 Slaggmaterial och omrörda fyllnadsmassor.

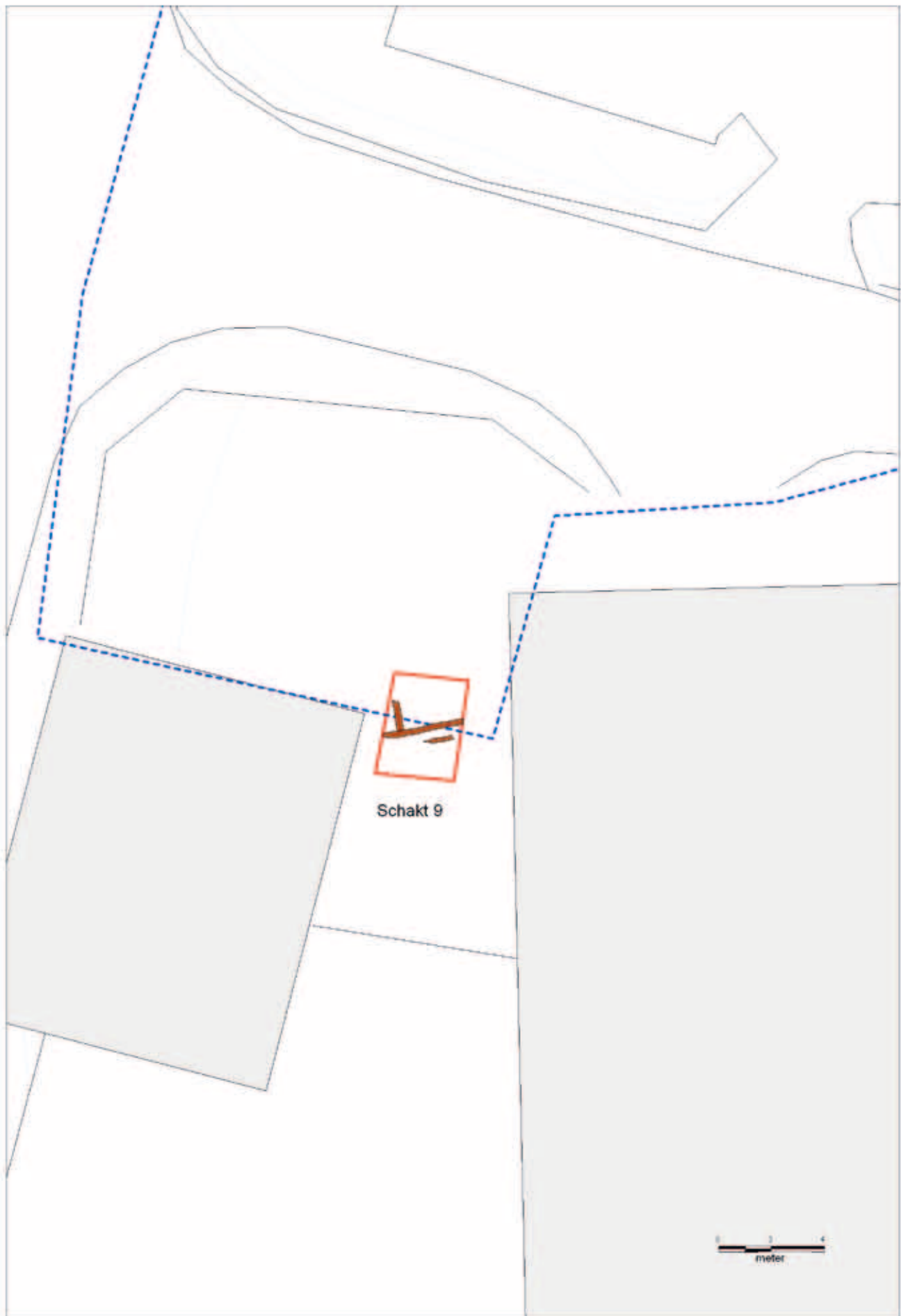
Kommentar: Inga lämningar. Grävdes invid Sävåns norra sida för att lokalisera brofundament till den föregående Gamlestadsbron. I massorna framkom slaggmaterial som även påträffats i S24. I schaktet påträffades troligen miljöfarliga ämnen som PAH:er. I schaktet framkom betongfundament till bron.

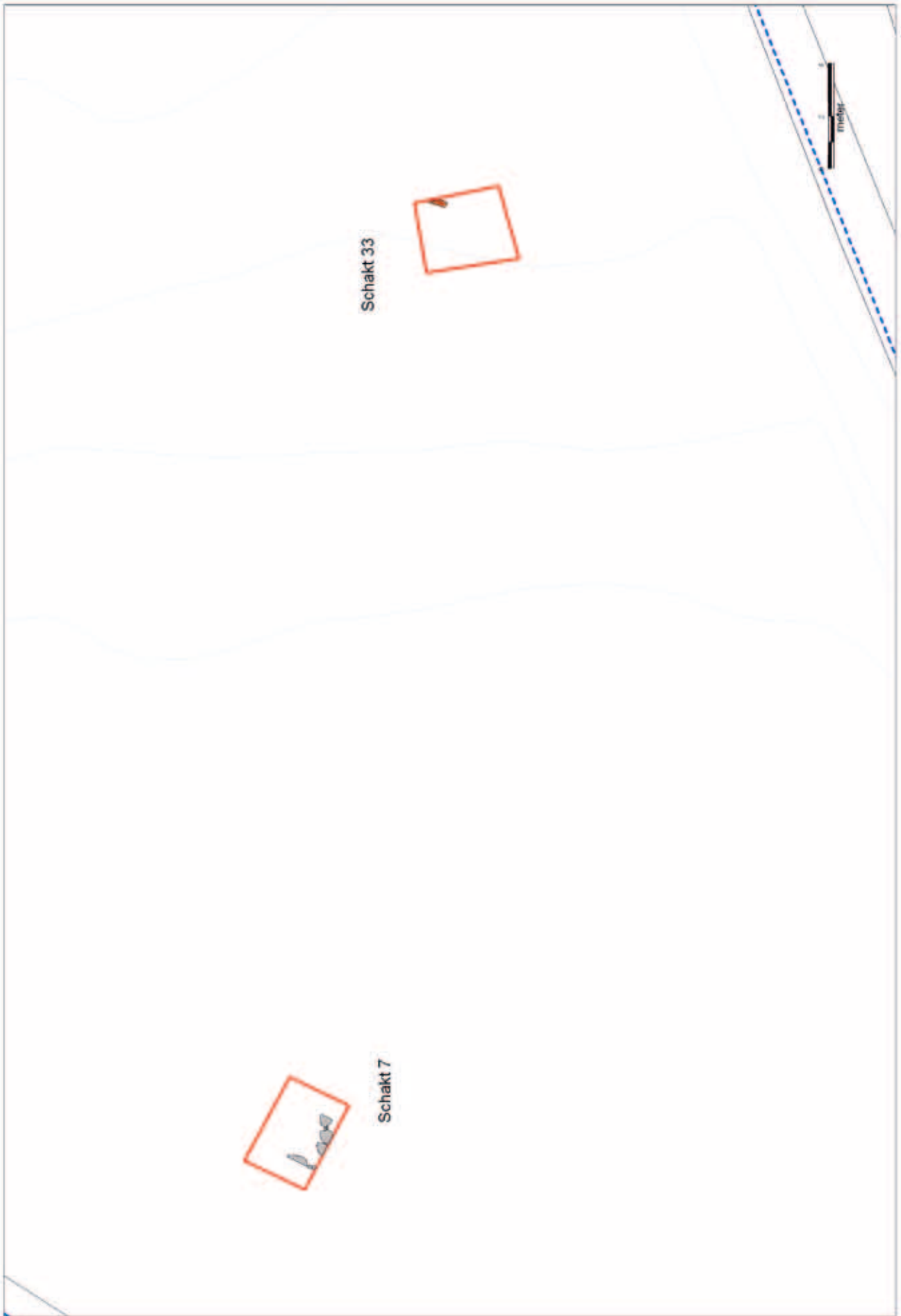
Schakt 38

- 0-15 Grässvål.
- 15-200 Omrörda fyllnadsmassor.

Kommentar: Inga lämningar. Grävdes invid Sävåns södra sida för att lokalisera brofundament till den föregående Gamlestadsbron. I schaktet framkom betongfundament till bron.

Bilaga 2. Dendrokronologisk analys – Hans Linderson

LUND UNIVERSITY

DEPARTMENT OF QUATERNARY GEOLOGY
KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN
HANS LINDERSON

13 December 2011

Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, rapport nr 2011:69
Hans Linderson

DENDROKRONOLOGISK ANALYS AV ARKEOLOGISKA FYND I SÖKSCHAKT, GAMLESTADEN FD NYA LÖDÖSE

Uppdragsgivare: Rio Kulturkooperativ, Fotögatan 6, 41474 Göteborg. FU Gö 218 steg 1, Nya Lödöse Projktnummer 1161. Org nr 716445-1176 (kontakt person Tom Wennberg)

Område: Göteborg **Prov nr:** 15076-79 **Antal sågprover:** 4

Dendrokronologiskt objekt: S9=grundläggning hus, S33 grundläggning nära kyrkan, S26 okänt

Resultat:

CATRAS Dendro nr:	Prov Nr : Schakt	Träd- slag	Antal år; annat än 2 radier	Splint (Sp) Bark (B) Vank. (W)	Datering av yttersta årsring i provet	Beräknat Fällningsår E(Efter) V(vinterhalv- året)	Trädets Egenålder uppskattn
15076	S9P2	Asp	49;1	B	Ej datering	-	60-80
15077	S9P3	Ek	54	Sp 3, ej W	1449	1463 ± 7	70-90
15078	S26P4	Ek	58	Sp 1? ej W	1450	E 1460 alt 1467 ± 7	80-120
15079	S33P5	Ek	99	Sp 13, B	1479	V 1479/80	110-130

Kommentarer:

Samtliga ekprover dateras. De kan bilda två till tre skilda konstruktionstider, jämför tabellen.

Prov 15078:s ytkaraktärer uppträder bäst med en tydlig kurvatur som sannolikt följer kärnveds/splintgränsen. Splinten (savveden) som möjligen visas i den yttersta årsringen skulle ge dateringen 1460-1474 förefaller mest sannolik. Den alternativa dateringen är efter 1460. Virkets proveniens är relativt gemensam och bedömts vara **halländsk**.

Kuriosa:

Ekvirket särskilt prov 15079 korreleras visuellt och statistiskt mycket högt med ett litet bestånd funnet vid en arkeologisk utgrävning i Köpenhamn (år 1585), så att de borde komma från samma ståndort.

Prov 15076 är inte möjlig att datera. Det huvudsakliga skälet är att det är aspvirke och att det har en kraftig skada (eventuellt yxhugg) som borde inträffat 1440 ± 10 om man utgår ifrån att den har en liknande ålder som prov 15077.

Hans Linderson

Bilaga 3. Osteologisk analys – Leif Jonsson

Osteologisk analys

Fornlämning Göteborg nr 218, Länsstyrelsens dnr 431-17630-2010

Leif Jonsson, januari 2012

Analysen omfattar djur- och människoben som framkom vid arkeologisk förundersökning utförd av RIO Kulturkooperativ under oktober månad år 2011 (RIO dnr 1161).

Benen har identifierats med hjälp av den osteologiska referenssamlingen vid Göteborgs Naturhistoriska Museum. Benen har när så varit möjligt identifierats till djurart, benslag, del av benet, djurets egenålder (späd, ung, vuxen eller äldre), styckningsspår, gnagsspår av hund/råtta, eldpåverkan, benvävnadens bevaringsgrad (eventuell urkalkning, erosion osv). Samlade vikten per djurart och fynd med 1 grams noggrannhet. Resultaten skall ligga till grund för bedömning av de undersökta kulturlagrens karaktär och potential vid fortsatta undersökningar på platsen.

Redovisningen följer schakt- och lagernumreringen enligt den arkeologiska rapporten. Avslutningsvis ges sammanfattande synpunkter på benmaterialet som helhet.

Resultat:

(längd 32,6 mm, hona?).

S2, L2

Nötkreatur (25g): övre vänster kindtand (M1) av vuxet djur; 1 övrigt fragment.

S14, L1

Nötkreatur (4 g): 1 revbensfragment.

Får (2,7g): fragment av höger hälben.

Får (4,2 g): 1 övre visdomstand (m³) från höger sida, vuxet djur.

Däggdjur (2,5g): 1 bränt fragment.

S4, L2

Nötkreatur (336 g): del av höger underkäkshalva utan tänder; 4 revbensfragment; 1 vänster + 1 höger diafysfragment av överarmsben (yngre respektive vuxet djur). 1 helt bakre mellanfotsben (vänster) av vuxet djur (hona?).

S16, (L1)

Nötkreatur (31 g): 1 visdomstand (m³) från vänster sida, vuxet djur; 1 fragment av sidoutskott av sjätte halskota.

Höns (3 g): 1 helt vänster lårben av vuxet djur; 1 nedre led av vänster skenben, vuxet djur.

Får (8,3 g): övre del av vänster främre mellanfotsben.

S17, L2

Nötkreatur (29 g): längskluven kotkropp av ländkota, vuxet djur; 1 tredje tåled av vuxet djur.

Svin (18,8 g): Diafys av vänster lårben av yngre ländkota, vuxet djur; 1 tredje tåled av vuxet djur, distalt avhugget, utfällningar av vivianit.

Höns (2,5 g): övre del av höger skenben av vuxet djur.

Större däggdjur (3 g): 2 vitbrända fragment.

S11, Strömboms lager

Nötkreatur (79 g): 1 tvärutskott av ländkota; 1 längskluvet fragment av korskota från yngre djur; 1 fragment av vänster övre led av armbågsben; 1 fragment av bäckenbenets symfys (blygdbensdelen); 1 hel andra tåled

S21

Nötkreatur (77 g): 1 övre led av höger armbågsben av vuxet djur, översta delen (olecranon) avslagen.

Svin (1 g): vänster övre framtand nr 1 av yngre djur.

S24, L1

Däggdjur (1 g): 1 bränt fragment, större djur.

(M1) avslagen från käken; 1

underkäksfragment med tom alveol av premolar nr 2, 1 fragment av korskota av yngre djur.

S24, L2

Nötkreatur (85 g): 2 fragment av skulderblad; 1 diafys av främre mellanfotsben; vänster hälben (bkre del avhuggen): 1 fragment av tåled 1 (urkalkad).

Större däggdjur (10 g): 2 oidentifierade fragment.

Medelstort däggdjur (1 g): 1 revbensfragment.

Större däggdjur (11 g): 1 diafysfragment.

S31, L2

Medelstort däggdjur (1 g): 1 revbensfragment.

Nötkreatur (5 g): 1 fragmentariskt av halskota av yngre djur.

S28, undre lager

Nötkreatur (199 g): vänster underkäkshalva av S33

äldre vuxet djur (premolarer och molar nr 1 avslagna efter döden, rötter kvar i käken); 1 kotkropp av ländkota av yngre djur; 1 eroderat blygdbensfragment.

Människa (91 g): 1 diafysfragment av lårben, vuxen individ, kraftigt muskelfäste på benets baksida indikerar manlig kön. Att benet är fragmentariskt tyder på att det påträffats i sekundärt läge (från tidigare skadad grav i närheten).

S29, L1?

Nötkreatur (41 g): 1 fragment av kraniets högra okben; 1 vänster mjölkkindtand från överkäken; 1 fragment av vänster kindtand

Nötkreatur (34 g): övre del av vänster lårben av yngre djur.

Sammanfattande synpunkter

Huvuddelen av fragmenten har en välbevarad bensubstans. Många är mörkfärgade av ämnen (bl a järn) från omgivande kulturlager. Kulturlagrens höga halt av fosfat och järn visar sig i vivianitbeläggning på flera ben. Från sandigare och bättre dränerade lager finns urkalkade och eroderade benfragment men i huvudsak har benen deponerats i fuktiga och fosfatrika lager vilket bidragit till den goda bevaringsgraden.

Det förekommer ben från såväl köttrika delar av djuren som köttfattiga, samt yngre och äldre djur. Huvuddelen av det undersökta materialet härrör sannolikt från köksavfall. Mellanfotsben och tåleder av nöt kan vara hantverksavfall (skinnhantering) men det finns inga spår av att mellanfotsben använts som råvara i hantverk.

Vattensällning av kulturlager skulle kunna ge många fynd av fisk, fågel och andra mindre ryggradsdjur.

